

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:
Психологічні особливості особистості підлітків схильних до ризикованої поведінки

Здобувача (ки) 2 курсу ПМ-231 групи
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійна програма

Клінічна психологія

Гарбуза К.В.

(прізвище та ініціали)

Керівники

д.психол.н., проф

Завязкіна Н.В.

д.філософії(Phd)

Ряховська Т.Л.

(вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Робота рекомендована до захисту
рішенням кафедри клінічної психології та кафедри соціальної психології

Протокол № 10 від «23» червня 2025р.

Зав. кафедри клінічної психології

д.психол.н., с.н.с., Лисенко І.П.

підпис (наукова ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

Зав. кафедри соціальної психології

к.психол.н., Трофімова Д.О.

підпис (наукова ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

Київ–2025

АНОТАЦІЯ

Дипломна робота присвячена комплексному дослідженню психологічних особливостей особистості, що визначають та впливають на схильність до ризикованої поведінки у підлітковому віці. Підлітковий вік відрізняється та характеризується значними змінами у психічних процесах, активному формуванні та розвитку особистості, що часто супроводжується потребою в самоствердженні, соціальній інтеграції, а також бажанням випробувати межі власних можливостей, які в свою чергу пов'язані з виникненням ризикованих, як для психологічного так і для фізичного здоров'я, ситуацій. У цьому контексті ризикова поведінка виступає як один із засобів досягнення цих цілей та набуття життєвого досвіду. У роботі розглядаються основні психологічні підходи, що пояснюють причини такої поведінки, зокрема когнітивно-біхевіористичні, психоаналітичні та соціальні підходи.

Дослідження фокусується на вивченні впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, таких як рівень самоконтролю, емоційна стабільність, самооцінка, рівень максималістичних суджень, а також вплив соціального оточення, включаючи родину, однолітків та культурний контекст.

Емпірична частина роботи ґрунтується на результатах анкетування підлітків та проведення психологічних тестів, що дозволяють оцінити рівень схильності до ризику та виявити основні мотиваційні й емоційні детермінанти такої поведінки.

Зібрані дані можуть бути використані, як первинні дослідження актуальної теми і в подальшому можуть бути використані для розробки програм психологічної підтримки підлітків, спрямованих на зниження ризику асоціальної поведінки та формування більш адаптивних моделей соціальної взаємодії. Результати роботи можуть мати практичну цінність для психологів, соціальних працівників, педагогів і батьків, які працюють із підлітковою аудиторією, і можуть стати основою для подальших досліджень у цій сфері.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

Психологічні особливості, особистість, схильність, ризикована поведінка, підлітковий вік.

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Теоретичні основи вивчення ризикованої поведінки, у підлітковому віці.

- 1.1. Основні поняття, види, теорії та етапи формування особистості;
- 1.2. Поняття, види, обумовленість, фактори ризикованої поведінки;
- 1.3. Особистісні особливості підлітків схильних до ризикованої поведінки.

Висновки до розділу 1.

Розділ 2. Організація дослідження психологічних особливостей особистості підлітків, схильних до ризикованої поведінки.

- 2.1. Дизайн дослідження та характеристика вибірки;
- 2.2. Методики дослідження;

Висновки до розділу 2.

Розділ 3. Результати емпіричного дослідження.

- 3.1. Взаємозв'язки схильності до ризику та пошуку відчуттів з особистісними рисами, копінг-стратегіями та установками;
- 3.2. Взаємозв'язки схильності до ризику та пошуку відчуттів з соціальними, демографічними даними та відомостями щодо способу життя та переконаннями підлітків;
- 3.3. Рекомендації щодо напрямків роботи з підлітками групи ризику.

Висновки до розділу 3.

Висновки

Список використаних джерел

Додатки

ВСТУП

Підлітковий вік є важливим, дуже активним та завершальним етапом формування особистості молодої людини, це час коли відбуваються інтенсивні фізіологічні, психологічні та соціальні зміни.

Підлітковий вік без перебільшення можна назвати періодом однієї з найбільших фізіологічних та психологічних криз у житті. В цей період молоді люди стикаються з новими потребами, бажаннями, викликами і завданнями, пов'язаними з емоційною, психологічною та соціальною адаптацією, розвитком самосвідомості та визначенням свого місця у соціумі та у світі. Особливістю цього вікового етапу є підвищена емоційна чутливість, потреба в самоствердженні та бажанні випробувати власні можливості. Часто ці тенденції призводять до потреби йти на ризик за для отримання нового та необхідного досвіду. Ризикована поведінка, може бути формою самовираження і наслідком соціальних, психологічних та біологічних факторів самореалізації. Зазначимо, що для підліткового віку характерні сильні емоційні коливання обумовлені різними причинами, як фізіологічними, емоційно-психологічними і соціально-комунікативними, які в свою чергу можуть призводити до появи або проявлення девіацій, нормо типових відхилень та психічних розладів, що також є суттєвим фактором ризику.

Існує підвищений інтерес до вивчення ризикованої поведінки у підлітків через її високу кореляцію із захворюваністю та смертністю. Ця поведінка також може безпосередньо впливати на людський капітал індивіда, тобто набір освітніх і культурних надбань, які з часом визначають його добробут. Таким чином, краще розуміння передумов та факторів ризикованої поведінки підлітків є важливим для втручання, спрямованого на запобігання цій моделі поведінки у дорослому житті. Крім того, ті, хто бере участь у будь-якій одній ризикованій поведінці, ймовірно, будуть брати участь у інших, і поведінка може мати спільні фактори, які передбачають їх розвиток. Отже, зростаюча кількість досліджень показує, що ризикована для здоров'я поведінка часто не виникає

ізолювано. Паління, вживання алкоголю, вживання заборонених речовин, схильність до ризику в сексуальних відносинах і агресія є взаємними ознаками.

Проблема ризикованої поведінки підлітків набуває особливої актуальності через високий рівень її поширеності та негативні наслідки, які вона може спричинити. Ризикована поведінка може включати участь у небезпечних для здоров'я або навіть життя видах діяльності, таких як вживання наркотиків, алкоголю, небезпечне водіння, участь у вуличних бійках чи інших агресивних діях, участь у маргінальних, антисоціальних, фанатичних, руйнівних течіях та групах. Особливо схильними до такої поведінки вважаються хлопці підліткового віку, що зумовлено низкою психологічних та соціокультурних факторів, але дівчата також знаходяться в зоні ризику.

Актуальність теми

Актуальність дослідження ризикованої поведінки та її зв'язок з особистісними характеристиками зумовлена тим, що цей феномен стає дедалі помітнішим у сучасному суспільстві. За даними багатьох досліджень підліткового віку, молоді люди демонструють поведінку, яка ставить під загрозу їх здоров'я, соціальне становище та навіть життя. Вони часто вдаються до небезпечних експериментів, таких як участь у фізичних конфліктах, вживання алкоголю та наркотичних речовин, небезпечні водіння автомобіля або мотоцикла без належної підготовки та дозволів, небезпечна сексуальна поведінка. Це може бути пов'язано як з фізіологічними та хімічними змінами та особливостями, так і з впливом соціального середовища та культурних норм, що заохочують до виявлення самовпевненості, ризику та незалежності через небезпечні дії.

Підлітки перебувають на етапі активного формування особистості, коли вони прагнуть довести свою автономію та незалежність від батьків і авторитетів. В цей період вони часто піддаються впливу однолітків, масової культури та медіа, які можуть заохочувати ризиковану поведінку як засіб самоствердження або досягнення соціального статусу. Проте, крім соціальних факторів, важливу роль у схильності до ризикової поведінки відіграють і

психологічні особливості особистості, зокрема темперамент, екстраверсійна та інтроверсійна спрямованість, рівень самоконтролю, емоційна стабільність, акцентуації характеру, потяг до пошуку нових відчуттів та інше.

У зв'язку з цим постає необхідність глибокого вивчення психологічних факторів, які впливають на схильність до ризикованої поведінки. Розуміння цих факторів дозволить не тільки виявити причини ризикової поведінки, але й розробити ефективні стратегії профілактики та корекції таких дій. Окрім того, знання про психологічні особливості підлітків, схильних до ризику, допоможе вчителям, батькам та психологам краще організувати підтримку й допомогу цій категорії молоді.

Теоретичні засади дослідження

Проблема схильності до ризикованої поведінки у підлітковому віці вивчається на перетині кількох наукових підходів. У психології ризик часто розглядається з точки зору когнітивно-біхевіористичних та психоаналітичних теорій, які пояснюють мотиваційні аспекти та механізми прийняття рішень в умовах невизначеності та загрози. Відповідно до когнітивних теорій, підлітки можуть демонструвати ризиковану поведінку через нерозвиненість системи оцінки наслідків своїх дій, тоді як пошук нових відчуттів є типовим проявом емоційної нестабільності та бажання отримати новий досвід.

Іншою важливою концепцією є теорія акцентуацій характеру, яка пояснює, що певні риси характеру можуть підвищувати схильність до ризикової поведінки. Наприклад, акцентуації типу гіпертимічного або епілептоїдного можуть сприяти активній участі підлітка в соціально небезпечних діях, оскільки ці риси характеру пов'язані з імпульсивністю, схильністю до агресії та недостатнім рівнем самоконтролю.

Ще одним значущим фактором є пошук нових відчуттів, який визначається як особистісна риса, пов'язана з бажанням підлітка отримувати нові й інтенсивні сенсорні та емоційні враження. У цьому контексті варто розглядати теорію Цукермана, яка передбачає, що підлітки з високим рівнем

пошуку нових відчуттів більш схильні до участі в ризикованих ситуаціях, оскільки це дозволяє їм отримувати нові яскраві враження.

Об'єкт дослідження - феномен ризикованої поведінки.

Предмет дослідження - психологічні особливості особистості підлітків схильних до ризикованої поведінки.

Мета дослідження

Метою даної роботи є визначення психологічних, особистісних особливостей, що впливають на схильність до ризикованої поведінки в підлітковому віці.

Завдання дослідження.

1. Теоретично обґрунтувати аспекти вивчення ризикованої поведінки підлітків, зокрема особистісних характеристик, рівень пошуку нових відчуттів, акцентуації характеру, рівень максималістичних суджень, взаємозв'язок рис особистості з потребою у ризику.

2. Емпірично дослідити особливості формування особистості, проявів та чинників ризикованої поведінки підлітків, ідентифікація найбільш поширених форм ризикованої поведінки.

3. Оцінити взаємозв'язки між особистісними характеристиками та ризикованою поведінкою.

4. З'ясувати механізм формування ризикованих моделей поведінки та розробити рекомендації щодо профілактики їх виникнення.

Особлива увага приділяється таким аспектам, як особистісні характеристики, рівень пошуку нових відчуттів, акцентуації характеру, рівень максималістичних суджень, взаємозв'язок рис особистості з потребою у ризику. Вивчення цих факторів дозволить краще зрозуміти механізми формування ризикованих моделей поведінки та розробити рекомендації щодо профілактики їх виникнення.

Огляд наукових досліджень, які стосуються, особливостей формування особистості, проявів та чинників ризикованої поведінки підлітків, ідентифікація найбільш поширених форм ризикованої поведінки, вибір відповідних методів

та методик збору даних, формування вибірки для дослідження. узагальнення даних для виявлення ключових закономірностей.

Оцінка взаємозв'язків між особистісними характеристиками та ризикованою поведінкою. Оформлення результатів дослідження та висновків.

Методи дослідження:

Теоретичні методи. Дослідження почнеться з пошуку наукових знань в даній темі, з подальшим ознайомленням, аналізом, підбором напрацювань, аргументацій, як першоджерел так і сучасних робіт авторів, які досліджували актуальну та близькі до неї теми, феномені та аспекти.

Емпіричне дослідження, на основі зібраних даних, за допомогою анкетування та опитування. Обробка та аналіз даних за кількісним, кореляційним, регресійним та факторним аналізом, з подальшим формуванням висновків.

Методики дослідження:

Для досягнення поставленої мети використовувались наступні методи дослідження:

1. **Шкала схильності до ризику Шмельова**, що дозволяє оцінити загальний рівень схильності підлітків до ризику. Цей метод дає змогу кількісно виміряти готовність підлітка до участі в ризикованих ситуаціях та прогнозувати ймовірність ризикованої поведінки.

2. **Шкала пошуку відчуттів Цукермана**, яка використовується для оцінки індивідуальних відмінностей у прагненні отримати нові сенсорні й емоційні враження. Цей метод є ефективним для визначення того, наскільки потреба у нових відчуттях впливає на участь підлітків у ризикованих діях.

3. Українська адаптація короткого п'яти факторного опитувальника особистості **TIPI (TIPI-UKR) за версією Галицької І.І.** Адаптація екстремально (радикально) короткої методики, розробленої на основі визнаної теорії особистості, дає змогу методично забезпечити дослідження цілого спектру проблем (багаторазові повторні заміри у лонгітюдному дослідженні, дослідження зі значною кількістю шкал, скринінгові пакети тощо).

4. **Методика Індикатор копінг-стратегій Джеймса Амірхана** призначена для діагностики домінуючих копінг-стратегій особистості, це один із найбільш вдалих інструментів дослідження базисних стратегій поведінки людини.

5. **Методика діагностики комунікативної установки**, розроблена **В.В. Бойком**, спрямована на виявлення негативних установок особистості у спілкуванні з іншими людьми. Вона дозволяє оцінити ступінь комунікативної толерантності та визначити схильність до різних проявів та явищ.

Статистичні методи. Для обробки результатів емпіричного дослідження будуть використані методи математичної статистики, які дадуть змогу здійснити кількісний аналіз даних та перевірити гіпотези дослідження, такі як:

- Кореляційний аналіз (коефіцієнт Спірмена);
- Визначення рівня значущості;
- Регресійний аналіз.

Характеристика вибірки

Основні характеристики вибірки: підлітки віком від 14 до 19 років, представники різних соціально-економічних груп, з різних регіонів, як ті що перебувають, так і ті що знаходяться за кордоном країни, які навчаються в різних типах шкіл, з різних етнічних груп і культур, які мали різний досвід (або відсутність досвіду) ризикованої поведінки.

Теоретична значущість - полягає у продовженні досліджень феномену ризикованої поведінки, опрацюванню, аналізу, розвитку теми та поглиблення у розуміння проблематики та знань про неї.

Практична значущість - полягає у можливості використання отриманих результатів у роботі практичних психологів, соціальних педагогів, працівників освітніх і профілактичних закладів для виявлення підлітків, схильних до ризикованої поведінки, а також для розробки психологічних програм профілактики, корекції та розвитку саморегуляції та самоконтролю.

Дослідницькі питання.

Який зв'язок ризикованої поведінки з віком, черговістю народження, певними рисами особистості, потребою у нових відчуттях, у новому досвіді, певними притаманними віковими судженнями, зв'язок з факторами війни, успішністю у навчанні, віковими захопленнями, наявністю соціальних контактів, вплив та приналежність групи однолітків.

Як впливають риси особистості та акцентуація характеру на моделі поведінки у підлітковому віці.

Як впливає на поведінку, потреба, бажання та спрямованість до пошуку нових відчуттів та нового досвіду.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ.

1.1. Основні поняття, види, теорії та етапи формування особистості.

Особистість – багатовимірна, багаторівнева система психологічних характеристик, що забезпечують індивідуальну своєрідність, ситуативну стійкість особистості. Усі психічні процеси, стани та властивості мають розглядатися як прояв цілісної, унікально особистості.

У ХХ столітті у межах власне психологічного підходу до вивчення особистості виникає близько п'ятдесяти різних теорій, що описують особистість. Теорія особистості – це сукупність гіпотез або припущень про природу та механізми формування та її розвитку. Існує багато класифікацій, в нашій роботі ми розглянемо їх за наступною структурою:

1) за способом пояснення поведінки виділяють:

- психодинамічні теорії описують особистість та пояснюють її поведінку, виходячи з психологічних та внутрішніх характеристик;
- соціодинамічні теорії відводять головну роль у детермінації поведінки людини зовнішнім факторам, культурі, соціуму, традиціям і та інш.;
- інтеракціоністські теорії, ті що ґрунтуються на принципі взаємодії зовнішніх та внутрішніх факторів в управлінні поведінкою людини.

2) за способом одержання даних про особистість виділяють:

- експериментальні теорії, побудовані на аналізі та узагальненні даних, що зібрані при проведенні досліджень;
- не експериментальні теорії, узагальнення яких ґрунтуються на зовнішніх враженнях, спостереженні та досвіді.

3) відповідно до погляду на особистість як на структурне чи динамічне утворення розрізняють:

- структурні теорії, в яких головним є з'ясування структури особистості та системи понять, за допомогою яких вона має описуватися;
- динамічні теорії, центром уваги яких є розвиток особистості, діагностика її властивостей та формування.

В сучасній психології існує сім основних підходів до вивчення особистості:

- психодинамічний (З. Фрейд);
- аналітичний (К.Г. Юнг);
- гуманістичний (К. Роджерс, А. Маслоу);
- когнітивний (Дж. Келлі);
- поведінковий (Дж. Уотсон);
- діяльнісний (А.Н. Леонтьєв);
- диспозиційний (Г. Оллпорт).

Кожен підхід має свою теорію, свої уявлення про властивості та структуру особистості, свої методи та їх діагностику. Кожна теорія особистості пояснює та намагається передбачити поведінку людини.

Розгляд та аналіз різних концепцій та поглядів на особистість представників різних шкіл та напрямків психології дозволить більш глибоко розкрити сутність та зміст особистості людини.

Основні напрями вивчення особистості.

Особистість як предмет пізнання цікавить та розглядається в багатьох науках, які вивчають людину. У філософії особистість виступає як сукупність усіх суспільних стосунків індивіда, та точками перетину між ними. Особистість у соціології визначається, як стійка система соціально значимих рис, що характеризують індивіда як продукт суспільного розвитку і обґрунтовують включення індивіда в систему соціальних стосунків за допомогою діяльності і комунікації та спілкування. Особистість у загальній психології являє собою ядро, інтегруючий початок, що зв'язує в ціле різні психічні процеси індивіда і що надає його поведінці необхідну структуру, послідовність та стабільність. Диференціальна психологія робить акцент на вивченні індивідуально-психологічних особливостей особистості і відмінностей між людьми. Соціальна психологія вивчає статус і соціальні ролі особистості у різних соціальних групах, системах, спільнотах, її самосприйняття, самоусвідомлення в контексті цих ролей, міжособистісних взаємин, зв'язків людей у спільній діяльності.

Суттєвий вклад до загальної теорії особистості внесли педагогічна, вікова та етнічна психологія, а також психологія праці, психологія розвитку і ряд інших наук.

Психологія особистості також вивчає рушійні сили і умови в яких відбувається розвиток, досліджуються його певні періоди та індивідуальні особливості, а також властивості та їх роль, розвиток особистості у соціо та персоногенезі, структуру особистості і різні методичні підходи, теорії вивчення, та багато інших проблем.

У сучасній психології виділяють наступні напрями дослідження особистості: біогенетичний, епігенетичний, соціогенетичний, персоногенетичний. В основі виділення даних напрямів знаходиться детермінація розвитку особистості під впливом спадковості, факторів раннього впливу, середовища. Розглянемо кожний із перерахованих напрямів.

Центром уваги представників біогенетичного напрямку є проблеми розвитку людини як індивіда, що має певні антропогенетичні властивості (задатки, темперамент, біологічний вік, стать, нейродинамічні властивості, органічні потреби, потяги тощо.), які проходять різні стадії дозрівання під час реалізації філогенетичної програми виду в онтогенезі.

Основним завданням представників соціогенетичного напрямку є вивчення процесів соціалізації людини, засвоєння людиною соціальних норм і ролей, набуття соціальних обмежень і ціннісних орієнтацій, формування соціального і національного характеру людини як члена тієї або іншої суспільної групи.

У центрі уваги представників персоногенетичної орієнтації стоять проблеми активності, самосвідомості і творчості, формування Я, боротьби мотивів, виховання, характеру і здібностей, самореалізації і особистого вибору, пошуку сенсу життя.

Поняття особистості

Особистість - це конкретний людський індивід з унікально сформованою системою, яка визначається своєрідними розумовими, емоційними, вольовими,

фізичними, поведінковими властивостями та реакціями. Особистість виникла й розвинулася у процесі суспільно-історичного процесу розвитку людства, центральне місце якого займала праця. Приналежність особистості до певної суспільної групи, до певної системи суспільних відносин детермінує її психологічну та соціальну сутність. Особистість - це соціальна істота, суб'єкт пізнання, активний учасник суспільного розвитку. Характерними ознаками особистості є наявність у неї свідомості, виконання певної суспільної ролі, суспільно корисна спрямованість її діяльності.

Однією з найяскравіших характеристик особистості є її індивідуальність, під якою розуміють своєрідне, унікальне, неповторне поєднання таких психологічних особливостей людини, як: характер, темперамент, особливості перебігу когнітивних процесів (сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, почуттів, волі), особливості її мотиваційної сфери та спрямованості.

Особистість завжди конкретно-історична, вона є продуктом тієї доби і тих суспільно-економічних відносин, сучасницею та учасницею яких вона є. Вивчення сутності особистості - це в тому числі історичне дослідження процесу становлення, соціальних умов доби, певного суспільного ладу, релігійних та політичних процесів.

«Поняття особистості визначає людського індивіда як члена суспільства, узагальнює інтегровані в ньому соціально значимі риси» (І. С. Кон) [1].

«Особистість – це індивід, який визначив свою діяльну позицію до всього, що його оточує: до праці, до суспільного ладу, до боротьби мас, до завдань колективу, до долі іншої людини» (П. Є. Кряжев) [1].

«Особистість – людина як суспільний індивід, суб'єкт пізнання і об'єктивного перетворення світу, розумна істота, яка володіє мовою і здатна до трудової діяльності» (А. В. Петровський) [38].

«Особистість – людина як носій свідомості» (К. К. Платонов) [1].

«Особистість – це людина, взята в системі таких психологічних характеристик, які соціально зумовлені, проявляються в суспільних за природою зв'язках і відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки

людини, котрі мають істотне значення для неї самої і тих, хто її оточує» (Р. С. Немов) [33].

Особистість – це інтегрована система індивідуальних психологічних особливостей людини, що визначають її поведінку, свідомість і ставлення до світу. Вона формується в процесі взаємодії з соціальним середовищем.

Основні складові особистості:

- **Біологічна** (вроджені риси, темперамент, фізіологічні особливості).
- **Психологічна** (характер, емоційність, мотивація).
- **Соціальна** (нормативно-ціннісні орієнтації, соціальні ролі).

Основні теорії формування особистості.

Концепція особистості фрейдизму та неофрейдизму

1. Психоаналітична теорія (З. Фрейд).

Одна з найвидатніших теорій особистості була створена Зігмундом Фрейдом (1856—1939). З. Фрейд метафорично зобразив психіку, як айсберг, в якому лише невеличка частина виступає над поверхнею води і є частиною свідомого, тоді як більша частина айсберга перебуває під водою, які він назвав частиною несвідомого, і саме там, у просторі несвідомого, можна знайти прагнення, пристрасті, витіснені думки та почуття, що здійснюють контроль та управління над свідомими думками та вчинками людини.

З. Фрейд представив психічне життя особистості як постійну арену боротьби між конкуруючими силами свідомого і несвідомого, розуму та інстинктів, природою та культурою, які змагаються за контроль над поведінкою. Цю концепцію психічного життя він назвав психодинамікою. Відповідно до поглядів З. Фрейда, структуру особистості утворюють три основних компоненти: «Воно» Id, «Я» Ego і «Над-Я» Super-Ego.

У теорії особистості З. Фрейда містяться як деякі продуктивні наукові положення (про складність, багатоплановість структури особистості, про

свідоме й несвідоме, про внутрішні суперечності особистості), так і суперечливі погляди на природу особистості. Вже сучасники З.Фрейда і навіть його учні вбачали у психоаналітичному вченні низку дискусійних та суперечливих моментів. Критиці були піддані його погляди на мотивацію людської поведінки, яку З.Фрейд пов'язував переважно з природженими інстинктивними (сексуальними та руйнівними) потребами, також на фатальний антагонізм між свідомим і несвідомим, між індивідом і соціумом. З часом виникла потреба у подоланні суто біологічних поглядів на особистість, у соціалізації фрейдівської теорії особистості, що було здійснено його послідовниками - неофрейдистами. Несвідоме наповнювали новим змістом, місце нереалізованих сексуальних потягів зайняло юнгіанське колективне несвідоме - «архетипи», які мали вираження в міфології, релігійній символіці, мистецтві та передане у спадок К. Г. Юнгом, прагнення до влади внаслідок відчуття неповноцінності А. Адлера, неможливість досягти гармонії із соціальною структурою суспільства і відчуття самотності, яке при цьому виникає Е. Фромма та інші психоаналітичні механізми конфлікту особистості і суспільства.

2. Аналітична теорія К. Юнга.

За Карлом Юнгом, психіка людини має три рівні: свідомість, особисте несвідоме і колективне несвідоме. Визначальну роль у структурі особистості відіграє колективне несвідоме, яке утворюється з слідів пам'яті, що залишається від усієї пам'яті минулого людства і впливає на особистість людини, визначає її поведінку з моменту народження.

К. Юнг не погоджувався з ідеями, згідно з якими особистість повністю визначається її досвідом, навчанням і впливом оточення, він вважав, що кожен індивід з'являється на світ із «цілісним особистісним ескізом, який потенційно представлений з самого народження», і що «оточення зовсім не дає можливості особистості нею стати, а лише виявляє те, що вже було в ній закладено», що стало відмовою від низки положень та постулатів психоаналізу. Водночас Юнг виділяв декілька рівнів несвідомого: індивідуальне, сімейне, групове, національне, расове і колективне несвідоме, яке охоплює універсальні для всіх

часів і культур архетипи. Юнг вважав, що існує певна спадкова структура психіки, яка розвивалася сотні тисяч років, яка змушує нас переживати й реалізовувати наш життєвий досвід цілком визначеним чином. І ця визначеність виражена в тому, що Юнг назвав архетипами, особливими патернами відчуття, переживання та поведінки, які впливають на наші думки, почуття, вчинки.

Коллективне несвідоме утворюється з різних рівнів, які визначаються загальнолюдською, історичною, національною та расовою спадщиною. Найбільше значення мають тіні минулого, тобто досвід тваринних предків людини. Коллективне несвідоме являється у вигляді архетипів, які К. Юнг називав первинними образами, пов'язаними з міфічними і казковими темами. Він також вважав, що архетипи організують не лише індивідуальну, але і колективну фантазію, яка лежить в основі міфології цілих народів, їх релігій, визначаючи психологію народів та їх самосвідомість. К. Юнг визначив та дав назву таким основним архетипам: Персона, Его, Тінь, Аніма (жіноче у чоловіків), Анімус (чоловіче у жінок) і Самість.

3. Гуманістична теорія (А. Маслоу, К. Роджерс) [52].

Головні постулати гуманістичної теорії особистості звучать так:

- Людина прагне до самореалізації та розвитку.
- Особистість формується на основі потреб і прагнення до самовираження та самоактуалізації.

Абрахам Маслоу - американський психолог, один з засновників гуманістичної теорії особистості, стверджував, що людині, як і тварині, не властиві природжені інстинкти жорстокості і агресії, як вважав З. Фрейд, навпаки, в них закладений інстинкт збереження своєї популяції, що змушує їх допомагати одне одному. Потреба в самоактуалізації своїх можливостей і здібностей властива здоровій людині, а найбільшою мірою - видатним людям. Суспільство може процвітати, якщо воно знаходить шляхи розвитку здорових, сильних, розумово повноцінних особистостей. Рухта розвиток суспільства

відбувається не революційним, не соціальним перетворенням, а задоволенням гуманістичних потреб.

За А. Маслоу, ядро особистості утворюють її гуманістичні потреби в добрі, моральності, доброзичливості, дружелюбності з якими народжується людина і які вона може реалізувати за певних умов, хоча ці потреби в самоактуалізації задовольняються лише за умов задоволення більш низьких, фізіологічних та безпекових потреб. Але нажаль великій кількості людей не вдається досягти задоволення навіть базових потреб, що за версією гуманістів часто є причиною дефіцитів та недосягнення вищих рівнів. Ієрархія потреб за Маслоу виглядає наступним чином:

- фізіологічні потреби (повітря, вода, їжа);
- потреби в безпеці (одяг, оселя);
- потреби в любові й прихильності (батьки, родина, діти, спільнота);
- потреби в визнанні та оцінці (повага, визнання, місце в ієрархії);
- потреби в самоактуалізації (реалізації здібностей і талантів, самореалізація).

Рівня найвищих потреб самоактуалізації досягає лише невелика кількість людей, які являють собою усвідомлені, реалізовані особистості, в яких реалізовані нижчі потреби. Маслоу називає таких індивідів, як невимушених у поведінці, з діловою спрямованістю, вибірковістю, глибоких та демократичних у стосунках, достатньо незалежних, творчо проявлених, самоідентифікованих.

А. Маслоу, розглядав психологічну науку, як один із засобів, що сприяє соціальному і психічному благополуччю. Вчений вважав, що поняття самоактуалізації особистості означає повне використання людиною своїх талантів, здібностей, можливостей тощо.

Особистісне зростання, за Маслоу, є задоволення вищих потреб, якими в його ієрархії є потреби в самоактуалізації, але рух до самоактуалізації не може відбутись, поки індивід не звільниться від домінування та дефіцитів нижчих потреб. Прагнення до високої мети саме по собі є показником психічного здоров'я та особистісного зростання, яке здійснюється шляхом

самоактуалізації, що передбачає тривалість, безперервність процесу зростання і максимальний розвиток здібностей.

Результатом самоактуалізації особистості є наявність наступних ознак та характеристик:

- ефективно сприймання реальності та усвідомлені відносини з нею;
- прийняття (себе, інших, природи);
- спонтанність, простота, природність;
- концентрація на завданні на противагу сконцентрованості на собі);
- здорова відстороненість і потреба бути на самоті;
- автономія, незалежність від культури та середовища;
- постійна свіжість оцінки;
- містичність та досвід переживання вищих станів;
- почуття єдності з іншими;
- глибокі міжособистісні стосунки;
- демократична структура характеру;
- розрізнення засобів і мети, добра і зла;
- почуття гумору;
- самоактуалізована творчість;
- протистояння акультурації, насадженню будь-якої часткової культури.

А. Маслоу зазначав, що самоактуалізовані люди не є досконалими, вільними від помилок, їм можуть бути властиві й проблеми пересічних людей: почуття провини, тривожність, сум, внутрішні конфлікти тощо. Але разом з тим вони обирають складні творчі завдання, які потребують великих зусиль.

Самоактуалізовані особистості постійно захоплені якоюсь справою, і захоплені на стільки, що відмінності між роботою і задоволенням для них зникають. Вони присвячують своє життя тому, що Маслоу називає найвищими цінностями (істина, краса, добро, досконалість, цілісність тощо), або метапотребами.

Він описує вісім шляхів самоактуалізації:

- повна віддача переживанням, коли людина цілком розкриває свою сутність;
- відмова від загальноприйнятої поведінки, вміння прислухатися до внутрішнього голосу, голосу "самотності";
- навички прогресивного вибору;
- чесність, відповідальність на себе;
- готовність не подобатись іншим;
- прагнення робити свою справу настільки добре, настільки це можливо;
- граничні, вищі переживання, моменти екстазу;

Самоактуалізація вимагає відмови від захисного механізму десакралізації (зневіри в існування справжніх цінностей та чеснот) та навчання ресакралізації як бачення кожної людини, за висловом Б. Спінози, «в аспекті вічності», тобто бачення святого, вічного. Вона досягається шляхом маленьких, послідовно накопичуваних досягнень.

А. Маслоу певною мірою ідентифікує поняття самоактуалізації особистості з поняттям креативності (творчих здібностей) фундамент яких закладається у дитинстві та підлітковому віці і часто межує з ризиком в процесі здобуття досвіду, а з забезпеченням нижчих потреб, перетворюється на особистісний концепт самоактуалізованої людини.

4. Біхевіористична теорія (Дж. Вотсон, Б. Скіннер).

Біхевіористична теорія особистості базується на ідеї, що особистість формується під впливом зовнішніх чинників, насамперед через навчання, підкріплення та умовних рефлексів. Вона заперечує існування вроджених рис характеру й вважає, що поведінка людини є результатом взаємодії з навколишнім середовищем.

Основні положення біхевіористичної теорії:

1. Поведінка визначає особистість - особистість не є внутрішньою сутністю, а складається з набору поведінкових реакцій на стимули.

2. Роль навчання - люди навчаються через класичне (Іван Павлов) та оперантне (Б.Ф. Скіннер) обумовлення.

3. Підкріплення і покарання – формування особистості залежить від того, які поведінкові реакції підкріплюються (нагороджуються) або пригнічуються (караються).

4. Соціальне навчання – люди не тільки реагують на стимули, а й навчаються, спостерігаючи за іншими (Альберт Бандура, теорія соціального навчання).

Джон Вотсон - засновник біхевіоризму, вважав, що поведінка людини повністю визначається середовищем. Б.Ф. Скіннер - розвинув концепцію оперантного обумовлення, де поведінка змінюється через підкріплення. Таким чином ризикована поведінка може бути обумовлена домінантами та детермінантами середовища, які можуть бути підґрунтям формування особистості та значними факторами впливу на ідентичність молодшої людини.

Альберт Бандура - інтегрував біхевіоризм та когнітивну психологію, запропонувавши концепцію навчання через спостереження. Біхевіористичний підхід критикують за недооцінку ролі внутрішніх психічних процесів: думок, емоцій, мотивів та надмірну механістичність у поясненні людської поведінки. Ця теорія мала великий вплив на психологію та на методи поведінкової терапії та прикладного аналізу поведінки [49].

5. Когнітивна теорія (Ж. Піаже, А. Бандура) [49].

Когнітивна теорія особистості пояснює особистість через способи обробки інформації, мислення, сприйняття світу та ухвалення рішень. Вона підкреслює роль внутрішніх когнітивних процесів у формуванні поведінки та унікальних рис людини.

Основні положення когнітивної теорії особистості:

1. Особистість, як система переконань і мислення - індивідуальні відмінності у поведінці залежать від того, як людина інтерпретує інформацію та досвід.

2. Когнітивні схеми формують ментальні моделі, які допомагають організувати досвід і реагувати на події.

3. Очікування і саморегуляція, реакції на стимули, прогнозування результатів своїх дій і регулювання поведінки відповідно до цілей.

4. Самоефективність це поняття, запропоноване Альбертом Бандурою, означає віру людини у власні можливості досягти успіху.

5. Автоматичні думки та когнітивні спотворення, неправильне мислення можуть призводити до проблем у сприйнятті себе та світу, є важливим у когнітивно-поведінковій терапії.

Жан Піаже - досліджував когнітивний розвиток, пояснюючи, як діти формують уявлення про світ. Джордж Келлі - розробив теорію особистісних конструктів, за якою люди створюють свої унікальні способи сприйняття реальності. Альберт Бандура - інтегрував когнітивний підхід з біхевіоризмом, запропонувавши концепцію соціального навчання. Аарон Бек - засновник когнітивної терапії, вивчав вплив автоматичних думок на емоційний стан.

Когнітивна теорія недостатньо враховує вплив емоцій і несвідомих процесів. Складно виміряти внутрішні когнітивні процеси об'єктивними методами. Ця теорія стала основою когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) і широко застосовується в психології та психотерапії.

6. Соціокультурна теорія (Л. Виготський).

Соціокультурна теорія особистості пояснює розвиток особистості через вплив соціального середовища, культури та міжособистісних взаємодій. Вона стверджує, що особистість формується не тільки через внутрішні психологічні процеси, а й під впливом суспільства, культурних норм, традицій і ролей.

Основні положення соціокультурної теорії особистості:

1. Роль культури - особистість розвивається відповідно до культурних норм, традицій та цінностей, у яких знаходиться людина.

2. Соціальне середовище - сім'я, друзі, освіта, релігія та інші соціальні інститути формують індивідуальні риси та поведінку.

3. Мова та комунікація - відіграють центральну роль у розвитку мислення та самосвідомості.

4. Соціальна взаємодія - особистість формується через спілкування та спільну діяльність із іншими людьми.

5. Гендерні та культурні відмінності - на особистість впливає те, як суспільство визначає гендерні ролі та очікування.

Лев Виготський - розробив культурно-історичну теорію розвитку, підкреслюючи значення соціальної взаємодії в навчанні. Гаррі Тріандіс - досліджував колективістські та індивідуалістські культурні моделі та їх вплив на особистість. Ерік Еріксон - у своїй теорії психосоціального розвитку пояснював, як соціальні фактори формують особистість на різних етапах життя. Соціокультурна теорія особистості недостатньо глибоко враховує роль біологічних факторів в розвитку особистості, складність у визначенні точного впливу культури на індивіда. Ця теорія важлива для розуміння того, як різні спільноти та їх культурні контексти та парадигми впливають на поведінку та розвиток особистості.

3. Види особистості

Існує багато класифікацій видів особистості залежно від різних психологічних теорій. Одна з основних ідей класифікації індивідів ґрунтується на теорії детермінованості певних потреб, мотивів, схильностей, діяльності, що в свою чергу може призводити до ризикованої поведінки.

Основні підходи до типологізації виглядають наступним чином:

1. За темпераментом (Гіппократ, Павлов).

Темперамент визначає динамічні особливості психіки:

- Сангвінік - активний, енергійний, емоційно врівноважений.
- Холерик - імпульсивний, емоційний, рішучий, але схильний до агресії.
- Флегматик - спокійний, повільний, стійкий у своїх звичках.
- Меланхолік - чутливий, схильний до тривожності та самозаглиблення.

2. За характером (К. Леонгард, А. Лічко).

Акцентуації характеру - це яскраво виражені риси особистості:

- Гіпертимний - життєрадісний, активний.
- Демонстративний - емоційний, любить увагу.
- Тривожний - невпевнений, сором'язливий.
- Педантичний - ретельний, любить порядок.

3. За психоаналітичною теорією (З. Фрейд).

- Еротичний (id-домінантний) - керується бажаннями й емоціями.
- Раціональний (ego-домінантний) - прагне до гармонії між бажаннями та реальністю.
- Моральний (super-ego-домінантний) - діє відповідно до норм і цінностей.

4. За юнгіанською типологією (К. Г. Юнг).

- Екстраверт - орієнтований на зовнішній світ, комунікабельний.
- Інтроверт - зосереджений на внутрішньому світі, замкнутий.

5. За типологією Майєрс-Бріггс (МВТІ) 16 типів особистості, засновані на комбінаціях чотирьох параметрів:

- E/I (екстраверсія/інтроверсія);
- S/N (сенсорика/інтуїція);
- T/F (мислення/відчуття);
- J/P (судження/сприйняття);
- Приклад: ENTP - винахідник, ISTJ - логік.

6. За соціальними ролями (Е. Фромм):

- Продуктивний тип - креативний, гармонійний;
- Невротичний тип - схильний до тривоги та конфліктів;
- Конформістський тип - адаптується до суспільства, слідує нормам.

Етапи формування особистості

Етапи формування особистості - це послідовні фази розвитку людини, під час яких змінюються її поведінка, мислення, емоції, цінності, ідентичність та

соціальні ролі. Кожен етап має свої характерні особливості, завдання і виклики, які людина повинна подолати, щоб перейти до наступного рівня розвитку. Простіше кажучи - це життєві шаблі, на кожному з яких людина вчиться чомусь новому - спочатку довіряти, потім бути самостійною, шукати себе, будувати стосунки, реалізовуватись у праці. Часто ці етапи пов'язані з ризиком особливо у підлітковому віці, тому що здобуття необхідного досвіду, формування карти меж доступного і можливого тісно пов'язано з межами безпечного.

Нижче ми стисло виклали та розглянули класичні, найбільш акцептовані та шановані класифікації етапів розвитку людини.

1. Етапи психосоціального розвитку (Ерік Еріксон) [48]:

- 1) Довіра vs. недовіра (0–1 рік) - дитина вчиться довіряти світу через стабільний догляд.
- 2) Автономія vs. сором і сумнів (1–3 роки) - розвиток самостійності (ходити, їсти, вибирати).
- 3) Ініціатива vs. провина (3–6 років) - дитина досліджує світ, проявляє ініціативу.
- 4) Працьовитість vs. неповноцінність (6–12 років), формується прагнення до досягнень.
- 5) Ідентичність vs. розгубленість (12–18 років) - хто я? Формується особистісна ідентичність.
- 6) Близькість vs. ізоляція (молода дорослість) - встановлення близьких стосунків.
- 7) Продуктивність vs. застій (середній вік) - турбота про інших, внесок у суспільство.
- 8) Цілісність vs. відчай (старість) - оцінка свого життя: задоволення чи жаль.

2. Етапи психосексуального розвитку (Фрейд):

- 1) Оральна стадія (0-1 рік) - рот як джерело задоволення.
- 2) Анальна стадія (1-3 роки) - контроль над утриманням та випорожненням.

- 3) Фалічна стадія (3-6 років) - усвідомлення статевих відмінностей.
- 4) Латентна стадія (6-12 років) - сексуальні імпульси пригнічуються.
- 5) Генітальна стадія (від 12 років) - зріле сексуальне життя.

3. Етапи когнітивного розвитку (Піаже):

1. Сенсорно-моторна (0-2 роки) - пізнання через рухи та чуття.
2. Доопераціональна (2-7 років) - символічне мислення, уява.
3. Конкретних операцій (7-11 років) - логіка, конкретні поняття.
4. Формальних операцій (12+ років) - абстрактне мислення, гіпотези.

4. Етапи морального розвитку (Колберг):

<i>Доконвенційний рівень</i>	<i>Конвенційний рівень</i>	<i>Постконвенційний рівень</i>
Орієнтація на покарання	"Хороша дитина"	Соціальний договір
Орієнтація на вигоду	Закон і порядок	Універсальні етичні принципи.

Формування особистості - це складний багатофакторний процес, що знаходиться у прямій залежності з генетичною спадковістю, епігенетичними процесами, психофізіологічними детермінантами, моделями виховання, соціальним оточенням та середовищем, а також, кліматичними, епідеміологічними, релігійними, ба більше навіть історичними, технологічними та геополітичними особливостями середовища розвитку.

Особливої актуальності проблема розвитку особистості набула за останні десятиліття, в умовах динамізму соціальних процесів, науково-технічної революції, зростання ролі суб'єктивного фактора в прогресі суспільного розвитку. Перед ученими і практиками, викладачами і педагогами давно стоїть питання про сутність людської особистості, шляхи її всебічного і гармонійного формування та розвитку, про особливості, можливості і наслідки її матеріальної та духовної діяльності, вплив на природу і суспільство, про свободу і

відповідальність людини в нових історичних, економічних та геополітичних умовах. [1].

1.2. Поняття, види, обумовленість, фактори ризикованої поведінки.

Ризикована поведінка - це сукупність вчинків, які можуть призвести до негативних наслідків для здоров'я, життя, соціального статусу та особистісного розвитку людини, виникає внаслідок особливостей вікового періоду: емоційної нестабільності, бажання самоствердитися, впливу однолітків та недостатньо сформованої здатності передбачати наслідки власних дій.

Ризикована поведінка підлітків - це участь у діяльності, яка може завдати фізичної чи психічної шкоди, як-от ненавмисні травми та насильство, ризикована сексуальна поведінка, небезпечна сексуальна поведінка, яка може призвести до наслідків для здоров'я, наприклад небажана вагітність і захворювання, що передаються статевим шляхом, а також вживання тютюну, алкоголю, психоактивних та заборонених речовин. Якщо перші ознаки та предиктори ризикованої поведінки не виявити на ранній стадії та не здійснювати її ефективний скрінінг та моніторинг, здоров'ю людини, а також її соціальним та сімейним зв'язкам може бути завдано серйозної шкоди.

Підлітковому віку в контексті зазначеного притаманні дві важливі риси, перша полягає в тому, що на цьому етапі вже оформлюються так звані групи ризику”, до яких із соціальних чи психологічних причин потрапляють підлітки, поведінка яких вже є ризикованою чи може такою стати згодом, таких як вживання алкоголю, наркотичних речовин, тютюнопаління, практика незахищених статевих стосунків, перебування чи навіть постійне життя на вулиці, залученість до компаній підлітків, поведінка яких є ризикованою, ігрова залежність. Друга риса стосується того, що система ставлень підлітка все ще є пластичною, тобто такою, яка легко піддається впливу та маніпуляціям та є дуже вразливою для деструктивних течій. [10].

Види підліткової ризикованої поведінки.

Для класифікації, ризиковану поведінку підлітків можна розділити за певними ознаками на кілька основних типів:

Залежні форми поведінки:

- Вживання алкоголю, тютюну, ПАР;

- Інтернет, цифрова-залежність, ігрова залежність.

Асоціальна поведінка:

- Агресія, хуліганство, булінг;
- Крадіжки, порушення закону.

Аутоагресивна поведінка:

- Самопошкодження, депресивні стани;
- Суїцидальні думки та спроби.

Сексуально ризикована поведінка:

- Ранній початок статевого життя;
- Незахищені статеві контакти.

Екстремальна поведінка:

- Участь у небезпечних випробуваннях, "челенджах";
- Небезпечні види спорту без належної підготовки;
- Передчасне керування авто та мототранспортом та інших видів технічних засобів підвищеної небезпеки.

Обумовленість підліткової ризикованої поведінки.

Відповідно до класичної моделі, фактори що сприяють виникненню ризикованої поведінки, можна поділити на біологічні, психологічні та соціальні.

Біологічні фактори:

- Епігенетичні фактори, різного роду відхилення від нормального розвитку у пренатальному періоді;
- Незрілість лобових часток мозку, що відповідають за контроль поведінки;
- Недостатня мієлінізація аксонів, що заважає прогнозуванню;
- Гормональні зміни та їх вплив на роботу нервової системи та головного мозку;
- Динамічні фізіологічні зміни, як наслідок розсинхронизація образу свого тілесного та психічного я.

Психологічні фактори:

- Темперамент та домінуючий радикал особистості;
- Пошук нових відчуттів, прагнення до незалежності;
- Високий рівень тривожності, агресії, емоційна нестабільність;
- Низька самооцінка, бажання привернути увагу;
- Бажання отримання досвіду та посилення самоствердження;
- Комплекс неповноцінності.

Соціальні фактори:

- Вплив однолітків, лідерів думок, соціально-мережових трендів та культурних, субкультурних, антикультурних напрямків;
- Недостатній контроль з боку батьків або надмірна опіка;
- Конфлікти, складні сімейні ситуації та конструкції, відсутність підтримки, прийняття та розуміння, насилля.

Ризикована поведінка та пов'язані з нею фактори.

За даними звіту, ЮНІСЕФ та Міністерства соціальної політики України на 2019 рік [32], розробленого за результатами сьомої хвилі опитування в рамках міжнародного дослідницького проекту європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин (ESPAD) і дослідження залежності від соціальних медіа та проблем булінгу у школах, було визначено, що статистична динаміка ризикованої поведінки серед саме українських підлітків за останні 15 років виглядає наступним чином:

1. Паління:

- У 2019 році 50% підлітків мали досвід паління, що менше порівняно з 70% у 2003 році.
- Щоденне паління серед підлітків становить 12,2%, зокрема 18,2% серед хлопців та 6,7% серед дівчат.

2. Вживання алкоголю:

- Близько 85,7% підлітків вживали алкоголь хоча б раз у житті.
- 22,5% підлітків зазначили, що вживають алкоголь майже щотижня.

3. Вживання наркотичних речовин:

- 18% підлітків пробували наркотики, зокрема 8,7% — марихуану, а 9,2% інгалянти.
- Серед дівчат вживання наркотиків зросло в 1,5 рази з 2015 по 2019 рік.

4. Залежність від соціальних мереж:

- 44,7% підлітків проводять у соціальних мережах понад 4 години на день.
- 12,6% мають ознаки залежності від соціальних мереж, зокрема 15% серед 15-річних дівчат.

5. Булінг та насильство:

- 10,2% підлітків стали жертвами булінгу за останні 2–3 місяці.
- 21,5% підлітків зазнали кібербулінгу.

6. Сексуальна поведінка та знання про ВІЛ:

- 25% хлопців та 12,4% дівчат у віці 13–17 років мали досвід статевих стосунків.
- Лише 12% підлітків мають достатні знання про шляхи передачі ВІЛ.

За даними іншого, більш пізнього дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ), проєкт HBSC (Health Behaviour in School-aged Children, 2022) в якому Україна брала участь. Близько 15–20% підлітків віком 15 років регулярно вживають алкогольні напої.

До 18% дівчат і 22% хлопців повідомляють про сексуальні контакти до 15 років.

До 30% опитаних мають досвід булінгу як жертви або як агресор.

Більше 60% підлітків відзначають недостатню емоційну підтримку з боку дорослих.

За результатами українського дослідження (Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2020–2023). Понад 40% опитаних підлітків зізналися у хоча б одному виді ризикованої поведінки за останній рік (вживання ПАР, втечі з дому, вандалізм тощо).

Окрім вітчизняних досліджень, для опису факторів, що можуть мати вплив на поведінку підлітка ми також звернемось до висновків міжнародних оглядових досліджень останніх десятиліть [32].

Найчастішим основним результатом досліджень ризикованої поведінки з 1994-2018 (12%-1994-1999 роки, 88% 2000-2018 роки) був наступний розподіл, за основними видами:

- вживання психоактивних речовин, включаючи алкоголь і тютюн (**45%**),
- депресивна/суїцидальна/самопошкоджуюча поведінка (**22%**),
- агресивна або жорстока поведінка (**14%**),
- ризикована сексуальна поведінка (**11%**),
- інші фактори ризикованої поведінки (**8%**).

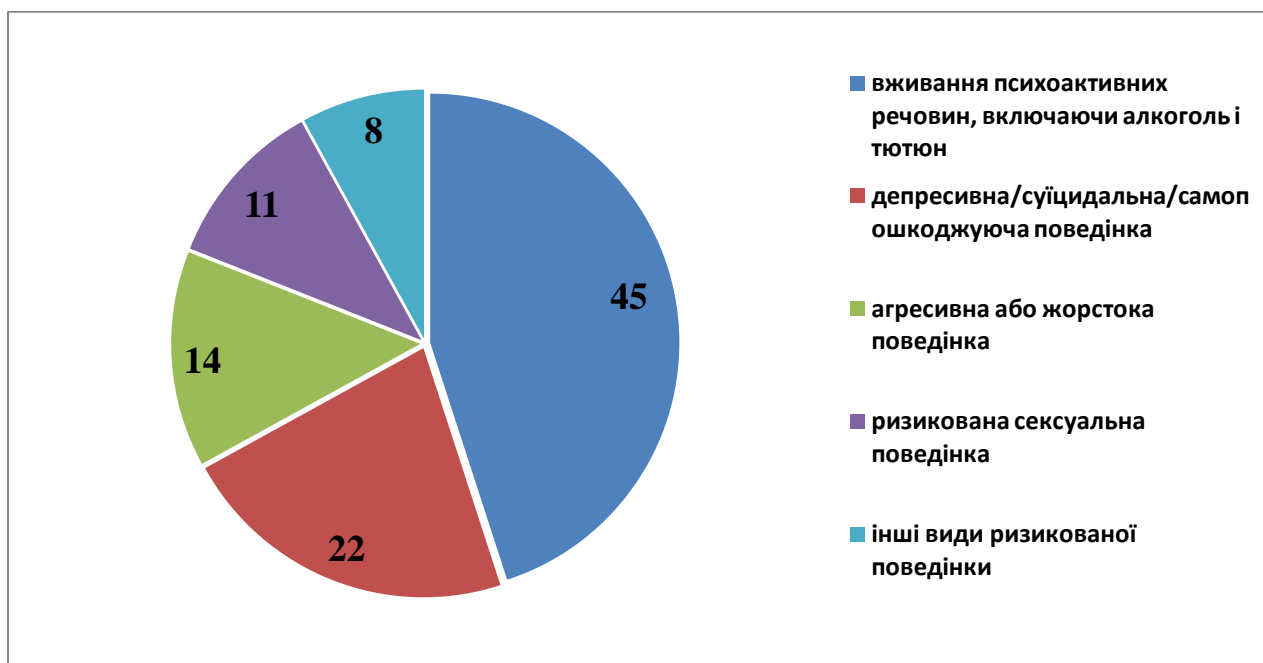

Рис. 1.1 Розподіл основних факторів ризикованої поведінки.

В **23%** досліджень повідомлялося про фактори раннього дитинства (включаючи внутрішньоутробні фактори), пов'язані з ризикованою поведінкою підлітків, переважно пов'язаних з агресивною поведінкою, і більшість з них були перспективними когортними дослідженнями. Майже 80% включених досліджень були обмежені проксимальним (близьким) впливом (після перших 6 років життя), що включало більш короткі періоди спостереження.

Основними факторами раннього дитинства, пов'язаними з ризикованою поведінкою підлітків, були вплив нікотину під час вагітності, низький соціально-економічний статус при народженні та несприятливий дитячий досвід, такий як пренатальний вплив наркотиків та бідність.

У деяких дослідженнях індивідуальні риси, такі як інтерналізація та екстерналізація симптомів у перші 6 років життя, також розглядалися як предиктори або медіатори ризикованої поведінки підлітків. Родові стани (низька вага при народженні, недоношеність, ускладнення при пологах), емоційний вираз сім'ї (наприклад, відношення матері до вагітності та післяпологового догляду), і материнська депресія в ранньому віці дитини рідко описувалися як фактори ризику ризикової поведінки в підлітковому віці.

Приділимо більше уваги відхиленням та факторам впливу на ризиковану поведінку у пренатальному періоді, у дитинстві, а також оточенню, тому що на наш погляд, саме дослідження анамнезу та ранніх етапів розвитку індивіда є найбільш сучасним, цікавим та широко використовуваним підходом сучасних досліджень.

Вживання алкоголю та інших психоактивних речовин.

Дистальними (далекими) факторами ризику вживання алкоголю підлітками були: внутрішньоутробний вплив алкоголю (в одному дослідженні він був значущим лише для дівчат, тоді як в іншому це було значущим для обох статей), материнська депресія в ранньому дитинстві, низький вік матері при народженні, кумулятивний несприятливий досвід у ранньому дитинстві, зовнішні симптоми та низький сімейний дохід при народженні. Однак Мелотті та ін. повідомили, що вищий сімейний дохід при народженні є фактором ризику вживання алкоголю серед підлітків. Негативні почуття матері щодо вагітності та небажаної, незапланованої вагітності передбачили початок вживання алкоголю до 14 років. Едвардс та інш. виявили, що інтерналізовані симптоми в дитинстві були дистальним захисним фактором проти вживання алкоголю підлітками.

До найближчих факторів ризику вживання алкоголю підлітками належали: вживання алкоголю братами та сестрами та однолітками, проживання в міській місцевості, вживання алкоголю або зловживання батьками, розлучення батьків та сім'я матері-одиначки. Батьківський стиль (надмірна опіка) був пов'язаний з регулярним вживанням алкоголю в

підлітковому віці. Попередні проблеми з поведінкою передбачили початок вживання алкоголю до 11-13 років. Паління, легкий доступ до алкоголю та прогули були пов'язані зі споживанням алкоголю до 14 років. Виктимізація булінгу була позитивно пов'язана з вживанням алкоголю та ризикованим вживанням алкоголю. Симптоми екстерналізації (дезадаптивна поведінка, спрямована на оточення) до 8 років (після раннього дитинства), низький локус контролю, депресивні симптоми, погана прив'язаність до батьків та низький зв'язок зі школою були значною мірою пов'язані з вживанням алкоголю. Раннє статеве дозрівання та низька кількість занять спортом підвищують ризик запою. Важливим проксимальним (близьким) фактором захисту від вживання алкоголю було більше сімейних обідів і надійна прив'язаність підлітків до батьків. Високий соціально-економічний статус і авторитарний стиль батьків також були захисними факторами проти запою.

Паління матері, друзі, які палять, низький контроль батьків і паління тютюну до 11 років були факторами ризику для вживання канабісу у віці 17-18 років. Що стосується вживання інших речовин, то чоловіки з проблемами поведінки мали вищий ризик вживання кількох речовин (кокаїну, алкоголю, каннабісу), а раннє статеве дозрівання було позитивно пов'язане із вживанням психоактивних речовин у середньому підлітковому віці для обох статей.

Паління тютюну.

Дистальними факторами ризику паління в підлітковому віці були визначені такі: поведінкові та емоційні проблеми в дитинстві, паління матері під час вагітності (у кількох якісних дослідженнях), хлопчики, народжені самотніми матерями, сильний стрес у дівчаток у віці 3 років і схильність до депресії матері у віці 4-5 років, ближчими факторами ризику паління в підлітковому віці були: дитяча депресія, депресія матері, поточне паління матері, вживання наркотиків однолітками, розлука батьків, пошук гострих відчуттів, стрес. Крім того, вплив реклами тютюну асоціювався з палінням у підлітковому віці, навіть після контролю за соціально-економічними факторами. Низька самооцінка у дівчат була провісником паління. Низька

успішність у навчанні, паління батьків і наявність друзів, які палять, - все це незалежно передбачало інтенсивне паління. Депресія та попереднє вживання сигарет були пов'язані з палінням у підлітковому віці. Сварки, попередній досвід вживання алкоголю, відсутність батька, чоловіча стать, погані стосунки з матір'ю, тілесні покарання з боку батьків, сімейні конфлікти асоціювалися з палінням у підлітковому віці (до 11,3 років). Раннє статеве дозрівання в обох статей було незалежним фактором ризику регулярного паління в підлітковому віці. Хоча симптоми дефіциту уваги та синдрому гіперактивності були пов'язані з палінням у підлітковому віці, цей зв'язок був опосередкований адаптацією до школи. Використання електронних сигарет протягом останніх 30 днів було пов'язане з початком паління та щоденним палінням. Паління люльки збільшує ризик звичайного паління. Перешкоди для паління в громадських місцях, негативне сприйняття тютюнової індустрії та політика щодо відмови від паління були описані як проксимальні захисні фактори проти паління в підлітковому віці. На відміну від більшості літератури, De Vries et al. прийшов до висновку, що паління однолітків не є провісником паління в підлітковому віці, і підтвердив результат як парадигму відбору: підлітки вибирають друзів із подібною поведінкою, пов'язаною з тютюном.

Депресивна, суїцидальна, самоушкоджуюча поведінка.

Дистальними факторами ризику депресивної поведінки в підлітковому віці були визначені: сором'язливість у віці 6 років, жорстоке поводження з дитиною або нехтування нею в ранньому дитинстві, низька вага при народженні, кількість, частота реальних і, або уявних фізичних проблем і проблеми інтерналізації. Недоношеність (менше 26 тижнів) була фактором ризику для симптомів депресії у віці 11 років. Пренатальна материнська депресія була предиктором симптомів підліткової депресії після контролю за такими змінними, як освіта матері, вік матері на момент пологів, стать, куріння та вживання алкоголю під час вагітності. Споживання матір'ю більше восьми чашок чаю або кави на день під час вагітності було пов'язане з депресивним розладом у віці 11 років.

Найближчими факторами ризику розвитку депресивних симптомів у підлітковому віці були соціально-економічно несприятливі умови проживання та експерименти з наркотиками. Наявність двох або більше ризикованих для здоров'я видів поведінки передбачила депресивні симптоми (з поправкою на вік, етнічну приналежність, ожиріння та загальний стан здоров'я). Факторами ризику депресивної поведінки в підлітковому віці були низький зв'язок зі школою, відсутність батьківської прихильності, батьківський конфлікт, розлучення батьків, віктимізація кібербулінгу, віктимність булінгу до 15 років, жіноча стать, низький рівень доходу, низький рівень релігійної активності та відсутність суїцидальних самоушкоджень. Зв'язок із сім'єю, батьківська теплота, визнання однолітків, краща успішність у школі та релігійна активність вважалися найближчими факторами захисту від депресії. Депресія матері та постійна тривога не були пов'язані з депресією в підлітковому віці.

Найближчими факторами ризику самоушкодження були визначені: участь у насильстві у віці 14 років (пов'язана з суїцидальними думками через рік), проблеми зі здоров'ям (наприклад, м'язовий біль і напруга, надмірна вага) і проблеми поведінки у віці 9 років (пов'язані з суїцидальними думками у віці 15 років). Депресія, батьківський конфлікт, інша ризикована поведінка (наприклад, паління), тривога у віці 9 років, бути жертвою булінгу чоловіків і бути жертвами хуліганів були факторами ризику для задніх суїцидальних думок. Вразливість до частих знущань, поганий зв'язок зі школою, погана безпека та суїцидальні наміри матері були пов'язані з самоушкодженням у підлітковому віці. Удочеріння було незалежним фактором ризику спроби самогубства в підлітковому віці.

Агресивна, насильницька поведінка.

Дистальними факторами ризику агресивної поведінки у підлітків були: пренатальний вплив свинцю, схильність до насильства в сім'ї та зловживання алкоголем у ранньому дитинстві, а також жорстокого поводження з дітьми (незалежно від того, чи сталося це вдома чи в прийомній сім'ї). Крім того, внутрішньоутробний контакт з тютюном був пов'язаний із правопорушеннями

у віці 12 років. Вживання алкоголю матір'ю під час вагітності було пов'язане з антисоціальною поведінкою в підлітковому віці. Ускладнення при народженні, психосоціальні негаразди, жорстоке поводження, не адаптивна поведінка батьків, соціально-економічна неблагополуччя та недоїдання були дистальними факторами ризику агресивної поведінки та правопорушень. Інші ранні фактори включали: незаплановану вагітність, інфекцію сечовивідних шляхів матері під час вагітності, низьку освіту матері та народження від матері-одиначки. Низький вік матері та наявність трьох і більше братів і сестер (пов'язане з агресивною поведінкою у віці 11 років). Вплив насильства в дитинстві та відмова батьків були пов'язані з насильницькою поведінкою у віці 16 років.

До найближчих факторів ризику агресивної поведінки в підлітковому віці, описаних у включених дослідженнях, належать соціально-економічні неблагополуччя в районі, поточний доступ до зброї, чоловіча стать, депресія, вживання тютюну, вживання психоактивних речовин, деструктивна поведінка в ранньому підлітковому віці, раннє вживання психоактивних речовин, раннє статеве дозрівання, гіперактивність, низька академічна успішність, правопорушення однолітків, наявність наркотиків у сусідстві, уявна дискримінація та розлука батьків у ранньому підлітковому віці.

Ризикована сексуальна поведінка.

Дистальними факторами ризику ризикованої сексуальної поведінки в підлітковому віці були сексуальне насильство в дитинстві, постійні проблеми поведінки в дитинстві, низький дохід і низька освіта матері. Низький вік матері на момент пологів та поведінкові та емоційні проблеми у віці 5 років були факторами ризику для ранньої статевої активності (до 16 років). Проблеми екстерналізації у віці 2 років підвищують ризик небажаного сексу (не примусового, але не спонтанно бажаного) у віці 15 років для дівчаток і ризик кількох сексуальних партнерів для хлопчиків. Синдром дефіциту уваги та гіперактивності, опозиційний розлад і розлад поведінки були пов'язані зі статевим актом до 16 років. Найближчими факторами ризику для ризикованої

сексуальної поведінки в підлітковому віці були: відсутність інтересів поза домом у віці 13 років і відсутність релігійної активності у віці 11 років. Низький зв'язок зі школою у віці 15 років і діагноз розладу поведінки були описані як фактори ризику сексуальної активності до 16 років у хлопців. Факторами ризику ранньої статевої активності для дівчат були висока самооцінка, раннє місячне, планування кинути школу та низький рівень зв'язку зі школою. Через 3 роки факторами ризикованої сексуальної поведінки були низький контроль матері, висока влада старшої сестри та низький рівень конфлікту між братами та сестрами. Наявність захворювання, що передаються статевим шляхом, були фактором ризику зараження знову в підлітковому віці. Вживання марихуани одним із партнерів виявилось фактором ризику невикористання презервативів. Фактори ризику підліткової вагітності включали: позитивне бажання завагітніти, ранні проблеми з поведінкою, менше 8 років навчання, кілька статевих партнерів і самотність. Нарешті, вищий рівень батьківського контролю та хороші оцінки були найближчими захисними факторами для захворювань, що передаються статевим шляхом, таких як гонорея та хламідіоз.

Множинна ризикована поведінка

Дистальними факторами множинної ризикованої поведінки були несприятливий досвід дитинства, включаючи низький сімейний дохід (оцінений, коли дитині було 2-4 роки), та інші соціальні детермінанти, такі як низький рівень освіти матері. Стосовно проксимальних факторів множинної ризикованої поведінки, низький соціальний клас батьків, низька освіта матері та низький дохід домогосподарства були прямо та значною мірою пов'язані з більш ризикованою поведінкою у віці 15 років.

Окрім зазначених видів ризикованої поведінки з великою питомою вагою, важливо зазначити і інші, які зустрічаються у сучасних дослідженнях і роботах за даною проблематикою.

Ризикована харчова поведінка, що може призводити до різноманітних, експериментальних, з сумнівною ефективністю дієт, як наслідок до розладів харчової поведінки (анорексії, булемії), розбалансування раціону, не вживання в їжу потрібної кількості овочів та фруктів, не вживання м'яса, молока, вживання великої кількості напоїв та продуктів на основі цукру, відмова від сніданку і таке інше.

Ризикована поведінка, що може призводити до порушення фізичного здоров'я, недостатнє фізичне навантаження (гіподинамія), яка включає такі фактори ризику: низька кардіоактивність, нехтування фізичною культурою, сидячий образ життя, зловживання відеоіграми за комп'ютером протягом 3 або більше годин на день.

Лихацтво та бравада. **Лихацтво** - нехтування безпекою, вчинення необдуманих вчинків заснованих на доказуванні своєї крутості та самовпевненості (мені не слабо). **Бравада** - показна сміливість, зневага безпекою за для показної хоробрості (екстремальні показові дії, руферство, небезпечні челенджи). Дії за принципом чим гірше - тим краще. Подібного дії можна назвати ознаками «культивованого ризику». Лихацтво, і бравада найчастіше використовуються підлітками заради самоствердження та отримання визнання в групі.

Потяг до азартних ігор (гемблінг). *Азартна поведінка* пов'язана насамперед з неочікуваним отриманням виграшу, винагороди, що призводить до продукування в організмі дофаміну, ендорфіну, а програш в свою чергу до продукування, адреналіну, нор-адреналіну, які провокують емоційну реакцію, у поєднанні з циклічним та систематичним повторенням процесу це може призводити до появи психологічної та фізіологічної залежності. У суспільній свідомості азартна поведінка завжди містить елемент ризику, оскільки втрачається самоконтроль і знижується рефлексія.

Злочинна поведінка. Свідома, деструктивна, протизаконна поведінка, пов'язана з порушенням законів, яка підпадає під адміністративні та кримінальні покарання. В основі жорстокість, садизм, агресивність, які

переростають в делінквентну (злочинну) поведінку. Різновид подібної поведінки так само має на меті забезпечення потреб людини у самоствердженні перед іншими, визначення та зайняття своєї соціально - групової позиції, але в основі та на меті має деструктивно - конкурентні потяги домінування, підкорення, компенсації дефіцитів визнання та прийняття з боку батьків та близьких, а також бажання відповідати до вимог та правил деструктивного середовища.

Сучасні дослідження виділяють нові загрози, які провокують ризиковану поведінку підлітків: паління електронних сигарет, кібер-активність. Як категорію ризикованої поведінки проаналізовано також у статті Данілової А. П. «Ризикована поведінка старшокласників у сфері інтернет-спілкування як соціально-педагогічна проблема», в якій авторка привертає увагу до інтернет-загроз, пов'язаних з рекламою алкоголю, тютюну, сайтами для дорослих, що провокують підлітків до ризикованих вчинків.

Однією з актуальною проблем сучасної молоді є адреналінова залежність, яку відчуває учнівська молодь, що займається екстремальним спортом. Молоді люди, які обирають собі в якості відпочинку діяльність, пов'язану з ризиком для здоров'я і життя, дійсно живуть «екстримом», руферство, парашут, автоспорт, "банджи" стрибки мають вторинне значення, а головна потреба — отримання гострих (адреналінових) відчуттів та визнання власного авторитету.

Ризикована поведінка, як феномен, який став звичним явищем та супутником розвитку, обумовлена та є наслідком багатьох факторів і вимагає комплексного підходу до її дослідження, з'ясування певних закономірностей та аналізу статистичних даних, за для глибшого розуміння.

Соціально-психологічні чинники ризикованої поведінки підлітків.

Ризикована поведінка підлітків є складним соціально-психологічним феноменом, який виникає на перетині впливу зовнішнього середовища та внутрішніх психологічних характеристик особистості. З наукового погляду, вона вважається такою, що несе потенційно шкідливі наслідки для фізичного та

психічного здоров'я, а також може мати юридичні, моральні та соціальні наслідки. [3].

Виділяють кілька ключових **соціально-психологічних чинників**, що сприяють виникненню девіантної та ризикованої поведінки.

Соціальні чинники

1. Родинне середовище.

Родина є первинним агентом соціалізації, тому її структура, функціонування та емоційний клімат мають вирішальне значення у формуванні особистості підлітка. Наукові дослідження (А. Адлер, І. Кон, Г. Крайг) підтверджують, що дефіцит емоційної підтримки, гіпоопіка, жорстоке поводження або, навпаки, гіперопіка й надмірний контроль можуть призводити до фрустрації, протестної поведінки або втечі в девіантні практики. Негативний приклад старших членів сім'ї (алкоголізм, правопорушення, насильство) також підвищує ризик формування асоціальної поведінки у підлітків.

2. Соціальне оточення та група однолітків.

У підлітковому віці особливо посилюється потреба в належності до групи. Згідно з теорією соціального навчання А. Бандури [49], поведінка моделюється на основі спостереження за іншими. Участь у групах з девіантними нормами (наприклад, підліткові банди, субкультури), бажання бути прийнятим в групі за будь яку ціну, необачне наслідування друзів, сприяє формуванню ризикованих моделей поведінки.

3. Соціально-економічні умови.

Нестабільність, бідність, безробіття батьків, маргіналізація або перебування у неблагополучному середовищі підвищують ризик девіацій. Е. Дюркгейм зазначав, що аномія, або втрата нормативного контролю, є ґрунтом для девіантної поведінки.

4. Мас-медіа та цифрове середовище.

Цифрова соціалізація (В. Мердок, Н. Постоев) впливає на формування норм і очікувань. Романтизація ризику в соцмережах, доступ до агресивного або

девіантного контенту, "челленджи" тощо моделюють деструктивну поведінку, що має ефект зараження (contagion effect).

5. Інституційні чинники (освіта, політика).

Недостатня роль шкільної системи як підтримувального простору, зокрема відсутність індивідуального підходу до учня, ігнорування психологічного клімату або наявність шкільного булінгу — це чинники, що також підвищують вірогідність ризикованої поведінки.

Психологічні чинники

1. Особистісні риси.

Ризикована поведінка часто корелює з такими характеристиками як:

- імпульсивність;
- низький рівень рефлексії;
- знижений самоконтроль;
- потреба у новизні (Zuckerman's Sensation Seeking);
- тривожність та емоційна нестійкість.

Ці риси мають як біологічні (нейрофізіологічні), так і соціально зумовлені підстави.

2. Криза ідентичності.

Згідно з концепцією Е. Еріксона [48], підлітковий вік — це етап конфлікту "ідентичність проти розпорошення ролей". Невизначеність, пошук себе, бажання бути прийнятим іноді штовхають до експериментування з межами дозволеного. Низька самооцінка, потреба у визнанні, надмірно висока самооцінка та бажання домінувати мають не аби який вплив на поведінку.

3. Афективна сфера.

Підлітки часто мають нестійку емоційну регуляцію. Емоційна фрустрація, відчуття несправедливості, нереалізованості або соціального виключення можуть провокувати агресивну, суїцидальну або протестну поведінку. Особливо небезпечні випадки поєднання емоційного болю з відсутністю соціальної підтримки, психоемоційні стани такі як депресія, тривожність, стрес,

почуття самотності, соціальна ізоляція безперечно мають великий вплив на поведінку підлітка. [5].

4. Пізнавальні установки.

У підлітків недостатньо сформовані навички довгострокового прогнозування наслідків своїх дій (Piaget: преопераційне мислення). Часто переважає емоційна доцільність над раціональною. Також спостерігається так званий ефект персональної невразливості, тобто переконання, що "зі мною цього не станеться".

5. Мотиваційно-потребова сфера.

У випадках, коли базові потреби в безпеці, любові, повазі не задоволені, підліток може звертатися до ризикованих форм поведінки як до способу компенсації або самоствердження. Це узгоджується з ієрархією потреб за А. Маслоу [52].

Взаємодія соціальних та психологічних чинників.

У більшості випадків ризикована поведінка формується як результат сукупного впливу зовнішніх і внутрішніх детермінант, соціальні чинники створюють умови, а психологічні - забезпечують готовність до відповідних реакцій. Така взаємодія відповідає принципу біо-психо-соціального підходу до аналізу поведінки людини (G. Engel, 1977).

1.3. Особистісні особливості підлітків схильних до ризикованої поведінки.

Період підліткового віку - це час інтенсивних фізіологічних, психологічних і соціальних змін. У цей час молода особистість формує власну ідентичність, намагається утвердити незалежність, встановлює нові соціальні зв'язки та активно досліджує навколишній світ. Часто саме ці процеси супроводжуються проявами ризикованої поведінки. Важливо розуміти, що така поведінка має не лише біологічне підґрунтя чи соціальні впливи, а й тісно пов'язана з особистісними характеристиками.

Ризикована поведінка підлітків значною мірою визначається їх особистісними особливостями, які впливають на ухвалення рішень, соціальні взаємодії та ставлення до ризику.

Для більш глибокого розуміння особистісної проблематики звернемося до характерних особливостей, які можуть бути важливими чинниками впливу на поведінку молодої людини. Виділяють такі психологічні риси підлітків, що роблять їх більш схильними до небезпечної поведінки:

Емоційно-особистісні особливості

- Імпульсивність, швидке ухвалення рішень без аналізу наслідків;
- Низька саморегуляція, складність у контролюванні власних емоцій та дій;
- Підвищена тривожність, прагнення втекти від проблем за допомогою ризикованої поведінки, самоушкоджуючих дій;
- Дефіцит самоконтролю, труднощі з дотриманням соціальних норм, правил, рамок поведінки.

Когнітивні особливості

- Когнітивна незрілість, недостатня здатність прогнозувати наслідки, слабкий аналіз ризиків, недостатній розвиток стратегій прийняття рішень, брак бази досвіду та ціннісних переконань;
- Знижена емпатія та відповідальність, які є наслідком дитячої егоцентричної моделі сприйняття;

- Схильність до пошуку нових відчуттів, прагнення до адреналіну та гострих емоцій, бажання до пізнання, отримання нового досвіду. Потреба у новизні (відчуття сенсації);
- Спотворене сприйняття реальності, ігнорування загрозливих факторів;
- Знижене критичне мислення, легка піддаваність навіюваністю, маніпуляціям, звичка до зовнішнього управління, пошук деструктивних авторитетів.

Соціально-психологічні особливості

- Конформність, залежність від думки групи, бажання бути «як усі»;
- Низька самооцінка або гіперкомпенсованість, спроби компенсувати невпевненість через ризиковані вчинки;
- Бунтарство та протестна поведінка, протистояння авторитетам, спротив правилам, заборонам, протиставлення рамам;
- Дефіцит навичок соціальної адаптації, труднощі в спілкуванні, цифровий перекис комунікації, уникнення відповідальності за сказане, написане, заподіяне.

Асоціальні тенденції

- Агресивність, схильність до знецінення, змагальності, конкуренції, конфліктів, домінуванню, насильству;
- Цинізм, байдужість до наслідків, відсутність емпатії, знецінення та протистояння моралі;
- Схильність до аддиктивної поведінки, алкоголізація, наркоманія, комп'ютерна та азартна залежність.

Нижче наведені дослідження нашої теми, які допоможуть заглибитись у розуміння проблематики.

Згідно з дослідженням Джессора (Jessor & Jessor, 1977) - "Problem Behavior Theory" [44], в основі ризикованої поведінки лежить система

соціально-психологічних факторів таких, як особистісні риси, система цінностей, вплив оточення, очікування щодо результатів поведінки.

Підлітки з високим рівнем потреби в автономії та низьким самоконтролем частіше схильні до вживання алкоголю, тютюну та наркотичних речовин.

Соціальна підтримка та якісний батьківський нагляд значно знижують рівень ризикової поведінки. Найбільше схильні до ризикових дій, підлітки з деструктивними сімейними стосунками та низькою шкільною залученістю.

Імпульсивність, недостатній розвиток рефлексії та бажання самоствердитися є основними предикторами ризикованої поведінки.

Дослідження психолога Лоуренса Стейнберга (Steinberg, 2008) [43], показало, що підлітковий мозок (особливо префронтальна кора, яка відповідає за самоконтроль) і яка ще не є дозрілою, впливає на зниження здатності передбачати наслідки дій.

Ризикована поведінка різко зростає у присутності однолітків, навіть у контрольованих умовах, що можна побачити в експерименті з симулятором водіння.

Підлітки, схильні до ризикованої поведінки, більш імпульсивні, проявляють зниження саморегуляції, схильні до пошук гострих відчуттів і проявляють підвищену залежність від соціального впливу.

Дослідження П. В. Діка вказують на те, що одним з головних чинників ризикованої поведінки є недостатній розвиток когнітивних навичок, що призводить до помилок у сприйнятті інформації, недооцінки ризику та ігнорування його наслідків. Такі підлітки часто мають низький рівень морального розвитку, слабку здатність до самомотивації та самоконтролю, низьке почуття самоефективності, а також демонструють риси, пов'язані з темпераментом - зокрема, екстраверсію, емоційну нестабільність і схильність до пошуку гострих відчуттів. [10].

А. А. Бунас, досліджуючи схильність особистості до ризику [11], зазначає, що значну роль у цьому процесі відіграє риса "пошук нових відчуттів", а також екстернальний локус контролю, це означає, що підлітки не

відчувають себе відповідальними за події у власному житті, схильні перекладати відповідальність на обставини або інших людей, уникають самостійності в прийнятті рішень.

У підлітків, які демонструють високий рівень готовності до ризику, спостерігаються такі риси, як легковажність, ненадійність, впертість, безстрашність, недостатня мотивація, поверхневність у прийнятті рішень, прямолінійність, а також низька здатність до самоаналізу. Незважаючи на певний рівень кмітливості, вони часто не вміють робити глибокі осмислені висновки. Їхня поведінка характеризується відкритістю, незалежністю, прагненням до свободи, але й одночасно високим рівнем тривожності, внутрішньої напруженості, підозрілістю, нонконформізмом.

Проте біологічні чинники також відіграють важливу роль. У підлітковому віці відбувається гормональний сплеск, зокрема збільшення рівня тестостерону, що може підсилювати імпульсивність, агресивність і прагнення до ризику. Але важливо наголосити, що не всі підлітки з подібними біологічними передумовами демонструють небезпечну поведінку і це свідчить про вагомий вплив соціального середовища та особливостей виховання.

Сучасні психологічні дослідження доводять, що значний вплив на ризиковану поведінку мають однолітки, наприклад, у дослідженні з використанням симулятора водіння з'ясувалося: підлітки, які перебували в оточенні друзів, вели себе значно ризикованіше, ніж ті, хто був наодинці [7]. Таким чином, прагнення до соціального схвалення й демонстрації сміливості серед однолітків є потужним мотиваційним фактором, який сприяє підвищенню рівня ризику.

З точки зору еволюційної психології, поведінка, що здається необачною, в минулому, могла бути адаптивною, допомагала молодим людям здобути статус, авторитет і створити соціальні зв'язки, необхідні для виживання. Сьогодні ми можемо побачити імпульси, що можуть проявлятися у вигляді соціального виклику чи протесту, що в поєднанні з особистісними особливостями формує ризиковану модель поведінки.

Підсумовуючи потрібно зазначити, що наша гіпотеза, яку будемо перевіряти та досліджувати в цій роботі є теоретично обґрунтованою і звучить наступним чином - підлітки схильні до ризикованої поведінки, мають характерні особистісні риси: емоційну нестабільність, слабкий самоконтроль, високий рівень тривожності та потребу в нових враженнях, водночас вони часто демонструють нонконформізм, незалежність і відкритість.

Висновки до розділу 1.

В першому розділі дипломної роботи ми частково розглянули теоретичний аналіз аспектів та чинників проблеми формування особистості та факторів, що зумовлюють схильність до ризикованої поведінки в підлітковому віці. На базі опрацьованої літератури ми встановили, що особистість є складним багаторівневим феноменом, який формується під впливом як внутрішніх (біологічних, психологічних), так і зовнішніх (соціальних, культурних, сімейних) чинників. Особливість цього процесу полягає у його загостренні в період підліткового віку - вікової кризи, що супроводжується емоційною нестабільністю, посиленою потребою в самоствердженні, прагненням до незалежності та експериментуванні, отриманні досвіду та визнання, що часто супроводжується ризиком і може відбуватися за межами дозволеного та безпечного для життя та здоров'я.

В межах теоретичного розділу ми проаналізували класичні та сучасні психологічні теорії особистості, зокрема психоаналітичну (З. Фрейд, К. Юнг), гуманістичну (А. Маслоу, К. Роджерс), біхевіористичну (Дж. Вотсон, Б. Скіннер), когнітивну (А. Бандура, Ж. Піаже) та соціокультурну (Л. Виготський). Усі підходи в тій чи іншій мірі акцентують свою увагу на значенні внутрішніх детермінованих процесах, а також взаємодії між індивідом та соціальним середовищем в процесі становлення особистості.

Також ми детально розглянули поняття ризикованої поведінки підлітків, їх основні форми такі, як залежні, асоціальні, аутоагресивні, сексуально-ризиковані, екстремальні та фактори, що сприяють їх виникненню. Зокрема, виділили біологічні передумови, гормональні зміни, незрілість префронтальної кори мозку, психологічні особливості такі, як низька самооцінка, імпульсивність, потреба у нових відчуттях, а також соціальні чинники, вплив однолітків, медіа, сімейна дезадаптація, соціальна нестабільність.

Окремий акцент було зроблено на соціально-психологічних чинниках ризикованої поведінки. З'ясували, що негативне соціальне середовище, нестача підтримки з боку близьких, підвищена конфліктність в родині, приклади

деструктивної поведінки, а також неадекватна комунікація з важливими дорослими суттєво підвищують вірогідність залучення підлітків до ризикованих ситуацій та дій.

Крім того, розглянуто особистісні характеристики, які можуть бути предикторами ризикованої поведінки, а саме: темперамент, типи, акцентуації, риси, драйви характеру, зокрема емоційна нестійкість, високий рівень тривожності, імпульсивність, агресивність, схильність до пошуку гострих відчуттів, низький рівень критичного мислення та самоконтролю.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що підліткова ризикована поведінка є наслідком складної взаємодії індивідуальних психологічних особливостей особистості та зовнішніх соціальних впливів. Вивчення цих факторів є надзвичайно важливим для розуміння причин, процесів та подальших способів та інструментів роботи з даними феноменами. Теоретичні напрацювання, викладені в цьому розділі, мали на меті створити підґрунтя для проведення подальшого емпіричного дослідження, що стане предметом аналізу в наступному розділі.

Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ.

2.1. Дизайн дослідження та характеристика вибірки.

Емпіричне дослідження спрямоване на вивчення психологічних особливостей особистості підлітків, схильних до ризикованої поведінки, передбачає поетапну реалізацію методологічно обґрунтованої програми дослідження.

Гіпотеза дослідження.

Передбачається, що підлітки з вищим рівнем схильності до ризикованої поведінки характеризуються нижчим рівнем емоційної стабільності, добросовісності та дружелюбності, а також демонструють вищі показники екстраверсії, відкритості до досвіду та максималізму. Крім того, схильність до ризику асоціюється з особливостями копінг-стратегій, зокрема з тенденцією до уникнення проблем та недостатнім використанням конструктивних способів подолання труднощів.

Мета дослідження.

Виявити психологічні особливості особистості підлітків, які зумовлюють схильність до ризикованої поведінки, з урахуванням індивідуально-психологічних рис, мотиваційних чинників та копінг-стратегій.

Завдання дослідження.

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення ризикованої поведінки в підлітковому віці;
2. Описати основні індивідуально-психологічні особливості підлітків, пов'язані зі схильністю до ризику.

На першому етапі було здійснено теоретичне обґрунтування проблематики шляхом аналізу сучасної наукової літератури щодо феномену ризикованої поведінки у підлітковому віці. Уточнено ключові поняття, визначено основні психологічні чинники ризику, теоретичні підходи до пояснення девіантної поведінки, а також сформульовано гіпотезу дослідження.

Другий етап включав емпіричне планування, вибір інструментарію та визначення досліджуваної вибірки. Було обрано психодіагностичні методики для вимірювання рівня схильності до ризику, емоційної стабільності, екстраверсії, добросовісності, відкритості до досвіду тощо.

На третьому етапі ми провели добір, редагування та не значну адаптацію психодіагностичного інструментарію, відповідаючого меті та завданням дослідження. Зокрема, були використані такі методики та інструменти:

1. Методика "Схильність до пошуку відчуттів" (М. Цукерман) [42],: для вимірювання прагнення до нових відчуттів та досвіду;
2. Опитувальник "Схильність до ризику" (О.Г. Шмельов), : для оцінки готовності підлітків до ризикованих дій;
3. Українську адаптацію короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR) [26], у версії Кліманської Марини Борисівни та Галецької Інни Іванівни;
4. Методика "Індикатор копінг-стратегій" Джеймса Амірхана [41];
5. Методика діагностики комунікативної установки В.В. Бойка.

Окрім валідних та адаптованих методик у дослідженні було використано авторську анкету "Схильність до максималізму", а також загальні питання, що можуть дати цікаві дані та кореляції у результатах досліджень.

В авторській анкеті Схильність до максималізму були утворені шкали, зважаючи на рівень згоди з виразами:

1. "У житті потрібно спробувати усе"
2. "Хто не курить і не п'є, той здоровим і помре"
3. "Гальма вигадали боягузи"
4. "Якщо ти не зі мною, ти проти мене"
5. "Кохання або назавжди, або його немає взагалі"

За допомогою вищеперерахованих методик, опитувальників, анкет, було створено (у програмі GoogleForms), загальний опитувальник "Ризикованої поведінки", який складається з 6 розділів, загальна кількість питань яких склала 172. Потрібно зауважити, що зважаючи на характеристику вибірки, а саме

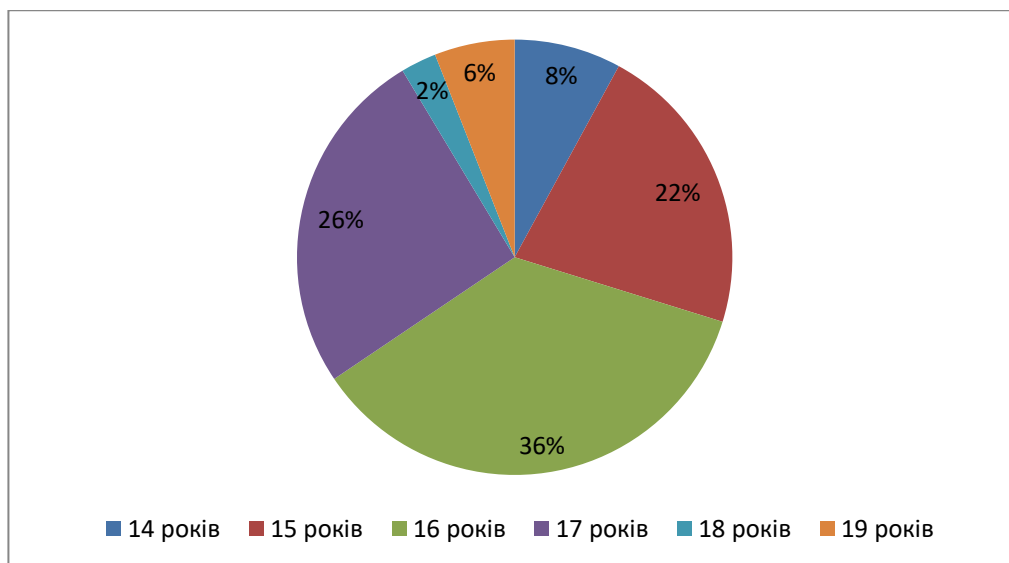
підлітки та об'єм питань, проведення опитування не можна назвати легким, а його достовірність буде потребувати перевірки. Орієнтовний час необхідний для відповіді на всі питання, які є обов'язковими для відповіді, складає 30-40 хвилин. Також важливо зауважити, що дослідження є анонімним, про що буде попереджено та акцентовано увагу респондентів.

На четвертому етапі здійснено організацію та збір емпіричних даних. Збір відбувався у двох форматах:

1. Індивідуально через особисті контакти в психологічному середовищі (спеціалісти та підлітки з їхнього кола спілкування).
2. Централізовано — на базі ліцею "Науковий" (м. Кропивницький) за підтримки адміністрації та педагогів.

Характеристика вибірки:

- Загальний обсяг вибірки: 151 респондент.
- Віковий діапазон: 14–19 років; середній вік — 16,08 років.

Рис. 1 Розподіл респондентів за віком.

- Статевий розподіл: 101 дівчина (67%) і 50 хлопців (33%).
- Тип вибірки: цілеспрямована (невипадкова), репрезентативна для умов міського підліткового середовища.
- Контекст збору даних: дослідження проводилось у березні-квітні 2025 року.
- Громадянство: усі респонденти є громадянами України.

- Географія респондентів:
  - 124 учасники (82%) — учні ліцею "Науковий" (м. Кропивницький);
  - 27 учасників (18%) — підлітки з інших міст України або тимчасово за кордоном.
  - 141 учасник (93,4%) — перебували вдома;
  - 5 осіб (3,3%) — внутрішньо переміщені;
  - 5 осіб (3,3%) — перебували за межами країни.
- Середній бал успішності: 9,14 (за 12-бальною шкалою).

Вибірка є соціально неоднорідною, що дозволяє виявити міжгрупові відмінності в психологічних змінних і врахувати соціальний контекст у подальшому аналізі.

На п'ятому етапі буде виконана статистична обробка отриманих результатів з використанням відповідних методів (*кореляційний аналіз, дисперсійний аналіз, t-критерій Стьюдента*). Це дозволить встановити наявність достовірних відмінностей між групами та визначити взаємозв'язки між психологічними показниками.

На завершальному етапі буде здійснена інтерпретація результатів, формулювання висновків щодо специфіки психологічного профілю підлітків, схильних до ризикованої поведінки, буде обговорено практичне значення результатів для психопрофілактичної та корекційної роботи.

2.2. Методи та методики дослідження.

Емпіричний підхід у дослідженні - це методологічний підхід у науці, що ґрунтується на безпосередньому спостереженні, досвіді та вимірюванні реальних явищ. Він передбачає збирання, фіксацію та аналіз фактичних (емпіричних) даних з метою формулювання висновків, перевірки гіпотез або побудови теоретичних узагальнень. Опора на досвід і спостереження, об'єктивність, повторюваність, кількісна та якісна фіксація явищ, індуктивність є головними інструментами емпіричного дослідження.

Анкетування, тести, вимірювання та моделювання є саме тими інструментами, якими ми в свою чергу, як дослідники і будемо користуватись в нашій роботі.

В своєму дослідженні ми вирішили використати п'ять відомих, надійних, валідних та адаптованих методик та невеличку авторську анкету, зокрема, були використані такі методики та інструменти:

1. *Методика “Схильність до пошуку відчуттів” (М. Цукерман) [42]: для вимірювання прагнення до нових відчуттів та досвіду;*

Методика Марвіна Цукермана «Схильність до пошуку відчуттів» (Sensation Seeking Scale, SSS) — це один із найбільш відомих інструментів для вимірювання схильності особистості до нових, інтенсивних та різноманітних відчуттів. Ця концепція була запропонована Цукерманом у 1964 році і з того часу пройшла кілька етапів розвитку.

Цукерман визначає «пошук відчуттів» як особистісну рису, що характеризується прагненням до нових, складних та інтенсивних переживань, а також готовністю йти на фізичні, соціальні, правові та фінансові ризики заради таких переживань. Ця риса розглядається як результат біосоціальної взаємодії, де біологічні фактори (наприклад, рівень дофаміну) взаємодіють із соціальними умовами.

В своїй роботі ми будемо використовувати версію методики SSS-V.

Остання версія шкали, SSS-V (1978), включає 40 тверджень, поділених на чотири підшкали:

1. **Пошук гострих відчуттів (*Thrill and Adventure Seeking, TAS*):** схильність до фізичних ризиків та активних видів діяльності;
2. **Розслабленість (*Disinhibition, Dis*):** схильність до імпульсивної поведінки, зокрема у соціальних ситуаціях;
3. **Пошук досвіду (*Experience Seeking, ES*):** схильність до нових та незвичних переживань через мистецтво, подорожі, філософські пошуки;
4. **Схильність до нудьги (*Boredom Susceptibility, BS*):** непереносимість монотонності та рутинної діяльності.

Кожна підшкала складається з 10 тверджень, і респондент обирає те, яке найкраще відповідає його ставленню або поведінці.

Методика «Схильність до пошуку відчуттів» використовується в психологічних дослідженнях для: оцінки особистісних рис, дослідження поведінкових патернів також для аналізу ризикованої поведінки.

Обрана методика є достатньо комплексною та валідною і використовується для дослідження рівня потреби в гострих відчуттях різного роду тих, що стосуються і підлітків і дорослих людей. Взагалі сам пошук нових відчуттів має велике значення для людини, оскільки стимулює емоції і уяву, розвиває творчий потенціал і веде до особистісного зростання.

2. Опитувальник «Схильність до ризику» (О. Г. Шмельов): для оцінки готовності підлітків до ризикованих дій;

Методика - «Схильність до ризику» А. Г. Шмельова дає можливість доцільно проаналізувати схильності до ризику, що має важливе значення для психологічного прогнозування процесів прийняття рішення в ситуації невизначеності. Шкала пошуку гострих відчуттів використовується для дослідження різного рівня потреб відчуттів також для визначення схильності до ризику. Методика О.Г. Шмельова для дослідження схильності до ризику є психодіагностичним інструментом, спрямованим на оцінку особистісної готовності індивіда до прийняття рішень у ситуаціях невизначеності та ризику. Ця методика широко використовується в психології для прогнозування поведінкових реакцій у різних життєвих обставинах.

Опитувальник складається з 50 тверджень, на які респондент відповідає, вказуючи, чи є кожне твердження правильним або неправильним стосовно нього. Відповіді фіксуються у бланку, де навпроти номера кожного твердження ставиться знак «+» (якщо твердження правильне) або «-» (якщо неправильне).

Дана методика є одною із найпоширеніших психологічних інструментів для вимірювання відчуттів, завдяки створеній шкалі виміру гострих відчуттів з метою кращого розуміння особистісних якостей, таких як невротизм, антисоціальна поведінка та психопатія.

В методиці використані дві шкали, шкала схильності до ризику, яка оцінює загальний рівень схильності особистості до ризику, та шкала щирості, яка є важливою для оцінки результатів основної шкали, це має важливе значення, зважаючи на нашу вибірку. Для підрахунку балів враховуються відповіді на певні твердження, які мають визначені ключі, тобто, які відповіді вважаються такими, що свідчать про схильність до ризику. Загальна кількість балів може варіюватися від 0 до 40.

При інтерпретації результатів:

- набір 0-10 балів означає низький рівень схильності до ризику, така особа зазвичай уникає ризикованих ситуацій і прагне до стабільності та безпеки;
- 11–29 балів означає, середній рівень схильності до ризику і така особа може приймати ризиковані рішення в залежності від ситуації, оцінюючи потенційні бенефіти та втрати;
- 30–40 балів означає високий рівень схильності до ризику і така особа вважається схильною до прийняття сміливих та рішучих рішень, навіть у ситуаціях підвищеної невизначеності.

Шкала щирості призначена для оцінки достовірності відповідей респондента, вона включає 10 тверджень, на які очікується негативна відповідь «-». Якщо респондент дає позитивні відповіді «+» на більшість із цих тверджень, це може свідчити про не щирість або соціально прийнятні відповіді.

Результати 0-7 балів свідчать про високий рівень щирості відповідей, а результат 8-10 низький рівень щирості у відповідях.

Методика «Схильність до ризику» О.Г. Шмельова є корисним інструментом для нашого дослідження, вона дозволяє виявити рівень готовності особи до прийняття ризикованих рішень, що є важливим фактором у багатьох професійних та життєвих ситуаціях.

3. Українську адаптацію короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR) [26].

Короткий п'ятифакторний опитувальник особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR) в адаптації М. Кліманської, І. Галецької Методика ТІРІ є однією із багатьох, які мають на меті виявити і виміряти глибинні психологічні риси особистості. П'ять фундаментальних вимірів для опису і оцінки особистості, а саме екстраверсія, дружелюбність, добросовісність, емоційна стабільність та відкритість новому досвіду розуміються як універсальні, надкультуральні та наддемографічні, найбільш загальні характеристики, що дозволяють отримати повні та всебічні характеристики особистості.

Екстраверсія (vs інтроверсія) визначає схильність до соціальної взаємодії, енергійність, активність, а також переживання позитивних емоцій. Високий рівень екстраверсії свідчить про активність, оптимізм, товарицькість і балакучість, схильність до гри, пошук активності а низький - про сором'язливість, песимістичність, надання переваги самотності, уникнення соціальної активності.

Дружелюбність стосується вираженості у людини чутливості та зацікавленості щодо інших, альтруїстичних, дружніх та емпатійних якостей на противагу відсутності довіри та прагнення співпраці, нездатності до співчуття і схильності до конкурентного ставлення. Високий рівень дружелюбності свідчить про готовність до співчуття, лагідності, сором'язливості та прихильності до інших, готовності прийти на допомогу та низького рівня егоцентризму, конкурентності, сухості та жорстокості у стосунках з іншими людьми.

Добросовісність стосується мотивації та наполегливості у ставленні людини до цілей та дій. Високий рівень свідчить про відповідальність, розсудливість та надійність, водночас трудоголізм, схильність підтримувати порядок і перфекціонізм. Низький рівень добросовісності трактують як недостатню конкретизацію життєвих цілей та мотивацію досягнень, водночас схильність до гедонізму, імпульсивності у прийнятті рішень, а також спонтанності у діях.

Емоційна стабільність (vs нейротизм) стосується здатності до емоційної адаптації, долаття стресу, врівноваженості та саморегуляції у разі переживання негативних емоцій, зокрема страху, гніву, провини, незадоволення, розгубленості тощо. Високий рівень емоційної стабільності свідчить про здатність контролювати і долати стрес, не відчуваючи напруги, дратівливості чи страху, низький – про високий нейротизм, меншу здатність емоційної саморегуляції, схильність до занепокоєння, сором'язливості та розгубленості у присутності інших, переживання страху і напруги.

Відкритість новому досвіду відноситься до пізнавальної цікавості та толерантності до нового, схильності до пошуку, водночас позитивної оцінки нового життєвого досвіду. Висока відкритість досвіду свідчить про наявність жвавого інтересу до усього, креативність, розвиненість уяви, не традиційність, водночас незалежність суджень. Низька відкритість до досвіду означає консервативність, надання переваги традиційним цінностям, прагматичність інтересів та недовіру до нового.

П'ятифакторна теорія особистості виникла як результат численних спроб визначення стрижневих факторів особистості і останні півстоліття утримується як провідна теорія психологічних детермінант особистісних відмінностей. Після того як Д. Фіске (D.Fiske) у 1949 р. виявив подібність факторної структури використання дескрипторів особистості у разі самооцінки, оцінки знайомими і оцінки професійними психологами, П'ятифакторна модель особистості розпочала свій тріумфальний хід, оскільки численні дослідження у

більшості випадків підтверджували наявність стійко відтворюваних факторів (Johnson, 2017).

4. Методика "Індикатор копінг-стратегій" Джеймса Амірхана;

Методика «Індикатор копінг-стратегій» (Coping Strategies Indicator, CSI) була розроблена Джеймсом Амірханом у 1990 році на основі факторного аналізу різноманітних копінг-відповідей на стрес. Цей інструмент дозволяє виявити три основні стратегії подолання стресу: вирішення проблем, пошук соціальної підтримки та уникання проблем. Методика адаптована в Україні Н. Сиротою та В. Ялтонським і використовується для дослідження копінг-поведінки в різних вікових групах.

Джеймс Амірхан виділив три базові копінг-стратегії:

1. Вирішення проблем (Problem Solving)

Описує активні спроби впоратись зі стресовою ситуацією шляхом її аналізу та пошуку шляхів вирішення таких як:

- складання плану дій,
- логічне обдумування ситуації,
- ініціювання змін.

2. Пошук соціальної підтримки (Seeking Social Support)

Відображає прагнення звернутись по допомогу, підтримку, пораду чи емоційне співпереживання до інших людей, наприклад:

- розмова з близькими,
- прохання про пораду,
- емоційне розвантаження через спілкування.

3. Уникання (Avoidance)

Означає прагнення уникати або відкладати вирішення проблеми, відволікатися, ігнорувати ситуацію чи придушувати емоції за допомогою:

- уникнення думок про проблему,
- втечі в інші заняття (наприклад, перегляд серіалів),
- емоційного закриття.

Ці три шкали дозволяють сформувати цілісне уявлення про те, як особистість реагує на стрес, дистрес та які механізми використовує для подолання труднощів.

Ці стратегії допомагають оцінити адаптивність особистості в стресових ситуаціях.

Структура методики складається з 33 тверджень, поділених на три шкали:

- **Вирішення проблем:** пункти 2, 3, 8, 9, 11, 15, 16, 17, 20, 29, 33.
- **Пошук соціальної підтримки:** пункти 1, 5, 7, 12, 14, 19, 23, 24, 25, 31, 32.
- **Уникання проблем:** пункти 4, 6, 10, 13, 18, 21, 22, 26, 27, 28, 30.

Дана методика використовується для: оцінки копінг-поведінки в різних вікових групах, виявлення домінуючих стратегій подолання стресу та розробки інтервенційних, корекційних програм для покращення адаптивних стратегій. Її застосування допомагає психологам та дослідникам краще розуміти механізми подолання стресу та адаптації особистості.

5. Методика діагностики комунікативної установки В.В. Бойка.

Методика «Діагностика комунікативної установки» В.В. Бойка призначена для виявлення негативних установок особистості щодо інших людей, що можуть створювати комунікативні бар'єри. Ця методика допомагає оцінити рівень комунікативної толерантності, виявити схильність до агресії, недовіри та інших деструктивних форм взаємодії.

Методика складається з 25 тверджень, на які респондент має відповісти «так» або «ні». Кожна відповідь оцінюється певною кількістю балів, що дозволяє визначити рівень вираженості кожної з негативних установок.

Мета методики визначити наявність та вираженість негативних комунікативних установок, за такими шкалами:

1. **Завуальована жорстокість** - оцінюється приховане недоброзичливе ставлення.
2. **Відкрита жорстокість** - визначається явна агресія та негативізм.
3. **Обґрунтований негативізм** - виявляється критичне ставлення на основі реального досвіду.

4. **Бурчання** - оцінюється схильність до необґрунтованих негативних узагальнень.
5. **Негативний досвід спілкування** - визначається вплив попереднього досвіду на ставлення до інших.

Методика використовується в психологічній практиці для оцінки рівня комунікативної толерантності, виявлення негативних установок, що можуть перешкоджати ефективному спілкуванню, також для розробки інтервенційних програм для покращення комунікативних навичок і підготовки тренінгів та семінарів з розвитку міжособистісної взаємодії.

Окрім валідних та адаптованих методик у дослідженні було використано розроблену власноруч, анкету "Рівень максималістичних суджень", а також загальні питання, що можуть дати цікаві дані та кореляції у результатах досліджень. В авторській анкеті Схильність до максималізму були утворені шкали, зважаючи на рівень згоди з виразами:

1. "У житті потрібно спробувати усе";
2. "Хто не курить і не п'є, той здоровим і помре";
3. "Гальма вигадали боягузи";
4. "Якщо ти не зі мною, ти проти мене";
5. "Кохання або назавжди, або його немає взагалі".

Висновки до розділу 2

У другому розділі ми представили емпіричну стратегію дослідження психологічних особливостей особистості підлітків, схильних до ризикованої поведінки. Було окреслено методологічні етапи організації дослідження, визначено його дизайн, цільову вибірку та психодіагностичний інструментарій.

До вибірки увійшли підлітки віком 13–19 років, а сам відбір здійснювався за принципами репрезентативності.

Емпіричне дослідження спирається на використання валідних, надійних та адаптованих методик, зокрема: методики «Схильність до пошуку відчуттів» М. Цукермана, опитувальника «Схильність до ризику» О.Г. Шмельова, ТІРІ-UKR, методики Дж. Амірхана «Індикатор копінг-стратегій», а також методики діагностики комунікативної установки В.В. Бойка. Окрему роль у структурі дослідження відіграє авторська анкета, спрямована на діагностику рівня максималістичних суджень.

Комплексне поєднання кількох методик дозволить здійснити глибокий аналіз особистісних характеристик підлітків, виявити рівень їх схильності до ризику, а також простежити взаємозв'язки між рисами особистості, комунікативною поведінкою, копінг-стратегіями та потребою у новизні.

Обґрунтованість вибраного інструментарію, методологічна послідовність і ретельна організація етапів дослідження створюють підґрунтя для якісного збору емпіричних даних та подальшої статистичної обробки результатів, що дозволить дати відповідь на поставлені в роботі завдання й перевірити гіпотезу дослідження та отримати валідні результати для їх подальшого використання у діагностичній, корекційній та навчальній роботі галузевих спеціалістів.

Розділ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

3.1 Взаємозв'язки схильності до ризику та пошуку відчуттів з особистісними рисами, копінг-стратегіями та установками.

Основне завдання нашого дослідження – дослідити психологічні чинники та особливості особистості, які мають вплив на схильність до ризику та пошук гострих, ризикованих відчуттів, тому в першу чергу ми застосували кореляційний аналіз за для встановлення кореляційних зв'язків між шкалами відповідних методик, основними рисами особистості, копінг-стратегіями, комунікативними установками, а також судженнями.

Досліджуючи кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова зі шкалами короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ, було встановлено, що шкала Схильність до ризику позитивно корелює з Екстраверсією ($r = 0.349^{***}$, $p < .001$), Відкритістю новому досвіду ($r = 0.239^{**}$, $p = 0.003$), а також негативно корелює з Дружелюбністю ($r = -0.247^{**}$, $p = 0.002$), Добросовісністю ($r = -0.202^*$, $p = 0.013$) і Емоційною стабільністю ($r = -0.164^*$, $p = 0.044$).

Досліджуючи кореляційні зв'язки шкал методики пошуку відчуттів Цукермана зі шкалами короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ, було встановлено:

Шкала Пошук гострих відчуттів позитивно корелює з Екстраверсією ($r = 0.211^{**}$, $p = 0.009$) та Відкритістю новому досвіду ($r = 0.212^{**}$, $p = 0.009$).

Шкала Нетерпимість до одноманітності негативно корелює з Дружелюбністю ($r = -0.265^{**}$, $p = 0.001$), Добросовісністю ($r = -0.173^*$, $p = 0.034$) і Емоційною стабільністю ($r = -0.169^*$, $p = 0.038$).

Шкала Пошук нових вражень негативно корелює з Емоційною стабільністю ($r = -0.215^{**}$, $p = 0.008$).

Шкала Неадаптивне прагнення до труднощів позитивно корелює з Екстраверсією ($r = 0.274^{***}$, $p < .001$) та з Відкритістю новому досвіду ($r = 0.219^*$, $p = 0.007$).

Встановлено також, що Схильність до ризику позитивно корелює зі всіма шкалами методики пошуку відчуттів Цукермана.

Таблиця 3.1.

Кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова та шкал методики пошуку відчуттів Цукермана зі шкалами короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ

		Схильність до ризику	Пошук гострих відчуттів	Непереносимість одноманітності	Пошук нових вражень	Неадаптивне прагнення до труднощів
Схильність до ризику	коэф. Спір.	—	0.561***	0.207*	0.293***	0.227**
	p	—	<.001	0.011	<.001	0.005
Екстраверсія	коэф. Спір.	0.349***	0.211**	-0.010	0.065	0.274***
	p	<.001	0.009	0.901	0.428	<.001
Дружелюбність	коэф. Спір.	-0.247**	-0.097	-0.265**	0.093	-0.060
	p	0.002	0.237	0.001	0.254	0.462
Добросовісність	коэф. Спір.	-0.202*	-0.101	-0.173*	-0.076	0.032
	p	0.013	0.217	0.034	0.351	0.692
Емоційна стабільність	коэф. Спір.	-0.164*	-0.043	-0.169*	-0.215**	0.044
	p	0.044	0.604	0.038	0.008	0.594
Відкритість новому досвіду	коэф. Спір.	0.239**	0.212**	-0.047	0.150	0.219**
	p	0.003	0.009	0.564	0.067	0.007

На базі проведеного аналізу можемо зробити висновок, що ризикована поведінка тісно пов'язана з особистісними рисами типу екстраверсії та

відкритості до досвіду, але при цьому супроводжуються нижчим рівнем емоційної стабільності та самоконтролю та комунікативної гармонійності. Такі дані підтверджують, що схильність до ризику є комплексною особистісною особливістю, яка поєднує як потенціал до новаторства, так і ризику дезадаптованості.

Досліджуючи кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова та шкал методики пошуку відчуттів Цукермана зі шкалами методики Індикатор копінг-стратегій (Амірхан), було встановлено лише зв'язки для шкали Уникнення проблем, яка позитивно корелює зі шкалами Непереносимість одноманітності ($r = 0.161^*$, $p = 0.049$), Пошук нових вражень ($r = 0.169^*$, $p = 0.038$) та негативно корелює зі шкалою Неадаптивне прагнення до труднощів ($r = -0.205^*$, $p = 0.012$).

Таблиця 3.2.

Кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова та шкал методики пошуку відчуттів Цукермана зі шкалами методики Індикатор копінг-стратегій (Амірхан)

		Схильність до ризику	Пошук гострих відчуттів	Непереносимість одноманітності	Пошук нових вражень	Неадаптивне прагнення до труднощів
Дозвіл проблем	коэф. Спір.	-0.065	0.011	-0.014	0.044	0.041
	p	0.427	0.892	0.861	0.596	0.616
Пошук соціальної підтримки	коэф. Спір.	0.047	0.018	-0.101	0.100	-0.128
	p	0.568	0.824	0.219	0.224	0.118
Уникнення проблем	коэф. Спір.	0.160	0.157	0.161*	0.169*	-0.205*
	p	0.050	0.053	0.049	0.038	0.012

Проведений аналіз свідчить про те, що особистісні характеристики, пов'язані з пошуком новизни та стимуляції, згідно з методикою Цукермана, певною мірою корелюють та впливають на вибір копінг-стратегії уникнення, але прагнення до труднощів не узгоджується з такою стратегією. В цілому, вплив досліджуваних рис на копінг-стратегії виявився обмеженим, що може вказувати на відносну автономність копінгової поведінки або на необхідність залучення інших змінних для проведення більш глибокого аналізу.

Досліджуючи кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова зі шкалами методики діагностики комунікативної установки В.В. Бойка, виявлено позитивну кореляцію з Відкритою жорстокістю ($r = 0.229^{**}$, $p = 0.005$) та з Негативним досвідом спілкування ($r = 0.161^*$, $p = 0.048$).

Досліджуючи кореляційні зв'язки шкал методики пошуку відчуттів Цукермана зі шкалами методики діагностики комунікативної установки В.В. Бойка, було встановлено:

Нетерпимість одноманітності позитивно корелює з Замаскованою жорстокістю ($r = 0.270^{***}$, $p < .001$), Відкритою жорстокістю ($r = 0.261^{**}$, $p = 0.001$), Обґрунтованим негативізмом у спілкуванні ($r = 0.264^{**}$, $p = 0.001$), Схильністю до необґрунтованої агресії ($r = 0.234^{**}$, $p = 0.004$) та Негативним досвідом спілкування ($r = 0.228^{**}$, $p = 0.005$).

Неадаптивне прагнення до труднощів негативно корелює з Обґрунтованим негативізмом у судженнях про людей ($r = -0.164^*$, $p = 0.044$) та зі Схильністю до необґрунтованої агресії ($r = -0.178^*$, $p = 0.029$).

Таблиця 3.3.

Кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова та шкал методики пошуку відчуттів Цукермана зі шкалами методики діагностики комунікативної установки В.В. Бойка

		Схильність до ризику	Пошук гострих відчуттів	Непереносимість одноманітності	Пошук нових вражень	Неадаптивне прагнення до труднощів
Замаскована	коэф.	0.060	0.042	0.270***	0.044	-0.014

жорстокість	Спір.					
	p	0.468	0.608	<.001	0.595	0.861
Відкрита жорстокість	коэф. Спір.	0.229**	0.134	0.261**	0.076	-0.101
	p	0.005	0.102	0.001	0.351	0.215
Обґрунтований негативізм у судженнях про людей	коэф. Спір.	0.119	0.019	0.264**	0.002	-0.164*
	p	0.145	0.815	0.001	0.985	0.044
Схильність до необґрунтованих узагальнень негативних фактів	коэф. Спір.	0.144	0.030	0.234**	0.006	-0.178*
	p	0.077	0.712	0.004	0.942	0.029
Негативний досвід спілкування з оточуючими	коэф. Спір.	0.161*	0.020	0.228**	0.032	-0.148
	p	0.048	0.809	0.005	0.696	0.071

Отримані результати демонструють тісний зв'язок між окремими формами ризикованої поведінки, а саме прагненням до новизни та негативними комунікативними установками. Найбільш проблемною виявилась риса Непереносимості одноманітності, яка супроводжується широким спектром негативних соціальних установок. У той же час Неадаптивне прагнення до труднощів може виступати як захисний фактор у формуванні більш здорової комунікативної поведінки підлітків.

В подальшому за допомогою множинної лінійної регресії ми дослідили як утворюються схильність до ризику та пошук відчуттів основними рисами особистості, копінг-стратегіями та установками, а саме які зі шкал відповідних

опитувальників впливають на формування схильності до ризику та пошуку відчуттів та в якій черговості.

За допомогою множинної лінійної регресії для шкали Схильність до ризику було побудовано наступну модель:

Схильність до ризику = 0.554 - 0.505 * Добросовісність + 0.407 * Відкритість новому досвіду + 0.842 * Відкрита жорстокість.

Отже було виявлено, що добросовісність, відкритість до нового досвіду та відкрита жорстокість є значущими предикторами схильності до ризику. Добросовісність негативно пов'язана зі схильністю до ризику ($\beta = -0.505$, $p < .001$), тобто чим вищий рівень добросовісності, тим нижча схильність до ризику. Відкритість до нового досвіду ($\beta = 0.407$, $p = 0.008$) та Відкрита жорстокість ($\beta = 0.842$, $p < .001$) позитивно пов'язані зі Схильністю до ризику, отже респонденти з вищими значеннями за цими шкалами схильні до більш ризикової поведінки.

Зважаючи на стандартизовані коефіцієнти можемо стверджувати, що Добросовісність має при цьому найбільший вплив, Відкрита жорстокість – дещо менший, Відкритість новому досвіду – найменший.

25,4 % дисперсії шкали Схильність до ризику обумовлено впливом виділених предикторів.

Таблиця 3.4.

Модель множинної лінійної регресії для шкали Схильність до ризику

Предиктор	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t	p	Стандартизовані коефіцієнти
Константа	0.554	0.146	3.80	<.001	0.295
Добросовісність	-0.505	0.139	-3.64	<.001	-0.274
Відкритість новому досвіду	0.407	0.151	2.70	0.008	0.214
Відкрита жорстокість	0.842	0.239	3.52	<.001	0.259

Найбільший внесок у прогнозування схильності до ризику робить Добросовісність, яка має захисну функцію, а Відкрита жорстокість та Відкритість новому досвіду є чинниками, що підвищують загальний рівень ризикованої поведінки.

Для шкали Пошук гострих відчуттів за допомогою множинної лінійної регресії було побудовано наступну модель: Пошук гострих відчуттів = 0.519 + 0.329 * Уникнення проблем.

Отже, було виявлено, що Уникнення проблем є значущим предиктором. Ця змінна позитивно пов'язана з Пошуком гострих відчуттів ($\beta = 0.329$, $p = 0.002$), тобто чим вище уникнення проблем, тим вища схильність до пошуку гострих відчуттів.

9,4 % дисперсії шкали Пошук гострих відчуттів обумовлено впливом виділеного предиктора.

Таблиця 3.5.

Модель множинної лінійної регресії для шкали Пошук гострих відчуттів

Предиктор	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t	p	Стандартизовані коефіцієнти
Константа	0.519	0.164	3.157	0.002	0.256
Уникнення проблем	0.329	0.106	3.091	0.002	0.251

Пошук гострих відчуттів, як елемент схильності до ризикованої поведінки, частково формується на основі особливостей подолання труднощів. Стратегія Уникнення проблем може свідчити про не прямий, емоційно-орієнтований стиль реагування на стрес, що, у свою чергу компенсується прагненням до яскравих переживань.

Для шкали Непереносимість одноманітності було побудовано наступну модель: Непереносимість одноманітності = -0.391 + 0.566 * Відкрита жорстокість.

Відкрита жорстокість позитивно пов'язана з Непереносимістю одноманітності ($\beta = 0.566$, $p = 0.003$), тобто респонденти з вищим рівнем відкритої жорстокості більш нетерпимі до одноманітності.

15,2 % дисперсії Непереносимості одноманітності обумовлено впливом виділеного предиктора.

Таблиця 3.6.

**Модель множинної лінійної регресії для шкали Непереносимість
одноманітності**

Предиктор	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t	p	Стандартизовані коефіцієнти
Константа	-0.391	0.122	-3.20	0.002	-0.251
Відкрита жорстокість	0.566	0.184	3.07	0.003	0.241

Високий рівень Відкритої жорстокості супроводжується високою чутливістю до нудьги та рутини, що може бути психологічним підґрунтям прагнення до ризику, новизни та стимулюючих дій. Таким чином, нетерпимість до одноманітності може слугувати проявом внутрішньої напруги та фрустрації, пов'язаної з агресивними установками.

Для шкали Пошук нових вражень було побудовано регресійну модель:
Пошук нових вражень = $-0.270 + 0.267 * \text{Відкритість новому досвіду}$.

Було виявлено, що Відкритість новому досвіду позитивно пов'язана з Пошуком нових вражень ($\beta = 0.267$, $p = 0.008$).

9,17 % дисперсії Пошуку нових вражень обумовлено впливом виділеного предиктора.

Таблиця 3.7.

Модель множинної лінійної регресії для шкали Пошук нових вражень

Предиктор	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t	p	Стандартизовані коефіцієнти
-----------	-------------	--------------------	---	---	-----------------------------

Константа	-0.270	0.0871	-3.10	0.002	-0.251
Відкритість новому досвіду	0.267	0.0994	2.68	0.008	0.241

Таким чином, результати підкреслюють, що Відкритість до досвіду виступає як мотиваційна основа прагнення до новизни в життєвих враженнях, що важливо враховувати при оцінці схильності до ризикованої поведінки в підлітковому віці.

Для шкали Неадаптивне прагнення до труднощів за допомогою множинної лінійної регресії було побудовано модель: Неадаптивне прагнення до труднощів = 0.359 + 0.380 * Замаскована жорстокість - 0.499 * Обґрунтований негативізм у судженнях про людей.

Отже замаскована жорстокість та обґрунтований негативізм у судженнях про людей є значущими предикторами неадаптивного прагнення до труднощів. Замаскована жорстокість позитивно пов'язана з Неадаптивним прагненням до труднощів ($\beta = 0.380$, $p = 0.043$), водночас Обґрунтований негативізм у судженнях про людей має негативний зв'язок ($\beta = -0.499$, $p = 0.008$).

Порівняння стандартизованих коефіцієнтів показує, що обґрунтований негативізм у судженнях про людей має сильніший вплив, ніж замаскована жорстокість.

12 % дисперсії шкали Неадаптивне прагнення до труднощів обумовлено впливом виділених предикторів.

Таблиця 3.8.

Модель множинної лінійної регресії для шкали Неадаптивне прагнення до труднощів

Предиктор	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t	p	Стандартизовані коефіцієнти
Константа	0.359	0.0998	3.60	<.001	-0.251
Замаскована жорстокість	0.380	0.1858	2.05	0.043	0.241

Обґрунтований негативізм у судженнях про людей	-0.499	0.1845	-2.70	0.008	0.362
--	--------	--------	-------	-------	-------

Отримані результати свідчать про те, що Внутрішньо агресивні, але приховані установки такі, як замаскована жорстокість стимулюють схильність особистості до деструктивного способу взаємодії з викликами. Водночас здоровий критичний підхід до інших, такий як обґрунтований негативізм виконує захисну функцію, знижуючи рівень неадаптивних копінг-реакцій.

3.2. Взаємозв'язки схильності до ризику та пошуку відчуттів з соціальними, демографічними даними та відомостями щодо способу життя та переконаннями підлітків.

Надалі ми досліджували взаємозв'язки схильності до ризику з соціально-демографічними та іншими даними, отриманими з анкети.

За допомогою кореляційного аналізу було виявлено, що вік негативно корелює зі шкалами: Схильність до ризику ($r = -0.215^{**}$, $p = 0.008$), Пошук гострих відчуттів ($r = -0.244^{**}$, $p = 0.003$) та Пошук нових вражень ($r = -0.172^*$, $p = 0.034$).

Встановлено також, що Тривалість часу на день, проведеного у додатках, позитивно корелює з Непереносимістю одноманітності ($r = 0.170^*$, $p = 0.037$).

Середній бал у навчанні не мають статистично значущих зв'язків з жодною зі шкал.

Таблиця 3.9.

Кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова та шкал методики пошуку відчуттів Цукермана зі шкалами, утвореними з соціально-демографічних даних

		Вік	Черговість народження	Середній бал у навчанні	Тривалість часу на день в додатках
--	--	-----	-----------------------	-------------------------	------------------------------------

Схильність до ризику	коэф. Спірмена	-0.215**	0.070	0.143	0.110
	p	0.008	0.395	0.080	0.177
Пошук гострих відчуттів	коэф. Спірмена	-0.244**	0.050	0.121	0.032
	p	0.003	0.545	0.140	0.698
Непереносимість одноманітності	коэф. Спірмена	-0.146	0.100	-0.114	0.170*
	p	0.074	0.222	0.165	0.037
Пошук нових вражень	коэф. Спірмена	-0.172*	0.107	-0.025	0.139
	p	0.034	0.190	0.765	0.090
Неадаптивне прагнення до труднощів	коэф. Спірмена	-0.079	-0.134	0.065	-0.087
	p	0.332	0.100	0.428	0.288

Вік та цифрова поведінка виявляються чинниками, пов'язаними з окремими аспектами схильності до ризику. Молодші особи, а також ті, хто проводить більше часу в цифрових середовищах, схильні до активного пошуку новизни та збудження, що підтверджує схильність до ризику.

Порівнюючи групи, дівчат (101 особа) з хлопцями (50 осіб) було встановлено достовірну відмінність за шкалою Пошук нових вражень ($U = 1886, p = 0.011$).

Таблиця 3.10.

Порівняння хлопців та дівчат за шкалою схильності до ризику Шмельова та шкалами методики пошуку відчуттів Цукермана

		Статистика p			Величина ефекту
Схильність до ризику	U-критерій Манна-Уїтні	2473	0.837	Рангово-бісер. коэф. кор.	-0.02079

Пошук гострих відчуттів	U-критерій Манна-Уїтні	2522	0.992	Рангово-бісер. коэф. кор.	-0.00119
Непереносимість одноманітності	U-критерій Манна-Уїтні	2225	0.232	Рангово-бісер. коэф. кор.	-0.11901
Пошук нових вражень	U-критерій Манна-Уїтні	1886	0.011	Рангово-бісер. коэф. кор.	-0.25307
Неадаптивне прагнення до труднощів	U-критерій Манна-Уїтні	2460	0.796	Рангово-бісер. коэф. кор.	0.02594

Хоча в цілому стать не є вирішальним чинником у вираженості загальної схильності до ризику, потреба в нових враженнях значно вища у дівчат. Це може свідчити про гендерні особливості мотиваційної структури ризикованої поведінки, де саме пошук новизни може бути ключовим фактором у формуванні ризику серед підлітків.

Коробкові діаграми показують, що дівчата мають в середньому вищий рівень за шкалою Пошук нових вражень ніж хлопці, це можна пояснити більш високим рівнем емоційної відкритості.

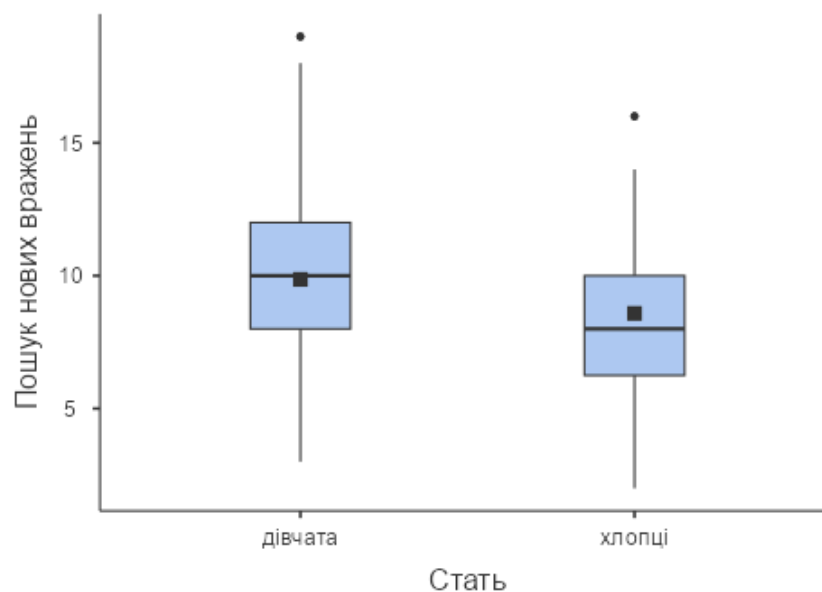

Рис 3.1. Коробкові діаграми за шкалою Пошук нових вражень в групах дівчат та хлопців.

Порівнюючи групи, які мають сиблінгів (106 осіб) з тими хто не має (45 осіб), було встановлено достовірні відмінності за шкалами Схильність до

ризик (t(149) = 2.296, p = 0.023) та Пошук гострих відчуттів (U = 1780, p = 0.014).

Таблиця 3.11.

Порівняння досліджуваних, які мають сиблінгів з тими, які не мають, за шкалою схильності до ризику Шмельова та шкалами методики пошуку відчуттів Цукермана

		Статистика	Ступені свободи	p		Величина ефекту
Схильність до ризику	t-критерій Стьюдена	2.296	149	0.023	d Коена	0.4085
Пошук гострих відчуттів	U-критерій Манна-Уїтні	1780		0.014	Рангово-бісер. коеф. кор.	-0.2537
Непереносимість одноманітності	U-критерій Манна-Уїтні	2336		0.841	Рангово-бісер. коеф. кор.	-0.0208
Пошук нових вражень	t-критерій Стьюдена	0.600	149	0.550	d Коена	0.1067
Неадаптивне прагнення до труднощів	U-критерій Манна-Уїтні	2305		0.744	Рангово-бісер. коеф. кор.	0.0338

Наявність братів і сестер пов'язана з більш вираженою схильністю до ризику та пошуку гострих відчуттів, це може бути пов'язано з особливостями соціального навчання, конкуренції та суперництва, звикання до емоційно-насиченої взаємодії в сімейному середовищі. Водночас інші аспекти ризикованої поведінки, такі як новизна, одноманітність, труднощі не відрізняються залежно від того, чи є у підлітка сиблінги.

На перший погляд отриманий результат може здатися заурядним та не примітним, але для подальшої розробки рекомендацій для профілактичної,

корекційної на навчальній роботі з підлітками та їх батьками, може бути достатньо важливим.

Зважаючи на коробкові діаграми, у досліджуваних, які мають сиблінгів, в середньому вищий рівень ніж у досліджуваних, які не мають сиблінгів, як за шкалою Схильність до ризику, так і за шкалою Пошук гострих відчуттів.

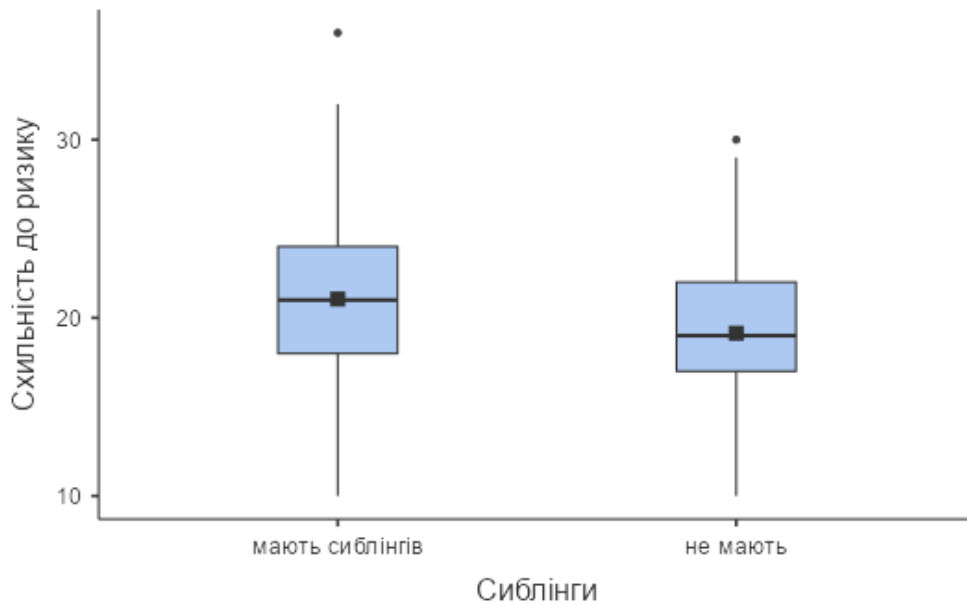

Рис 3.2. Коробкові діаграми за шкалою Схильність до ризику в групах тих, хто мають сиблінгів та тих, хто не мають.

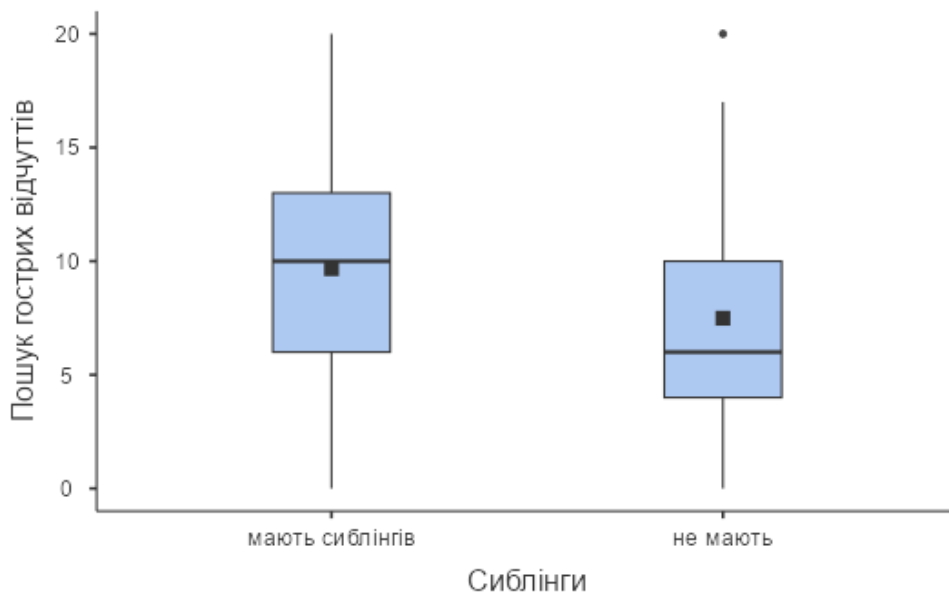

Рис 3.3. Коробкові діаграми за шкалою Пошук гострих відчуттів в групах тих, хто має сиблінгів та тих, хто не має.

Порівнюючи підлітків, які не палять з тими, які палять хоча б інколи, було встановлено достовірні відмінності за шкалою Схильність до ризику ($t(149) = -3.137, p = 0.002$), Пошук гострих відчуттів ($U = 1111, p = 0.035$) та Непереносимість одноманітності ($U = 1009, p = 0.008$).

Таблиця 3.12.

Порівняння досліджуваних, які не палять з тими, які палять хоча б інколи, за шкалою схильності до ризику Шмельова та шкалами методики пошуку відчуттів Цукермана

		Статистика	Ступені свободи	p		Величина ефекту
Схильність до ризику	t-критерій Стьюдена	-3.137 ^a	149	0.002	d Коена	-0.698
Пошук гострих відчуттів	U-критерій Манна-Уїтні	1111		0.035	Рангово-бісер. коеф. кор.	0.2713
Непереносимість одноманітності	U-критерій Манна-Уїтні	1009		0.008	Рангово-бісер. коеф. кор.	0.3383
Пошук нових вражень	U-критерій Манна-Уїтні	1471		0.786	Рангово-бісер. коеф. кор.	0.0351
Неадаптивне прагнення до труднощів	t-критерій Стьюдена	-0.522	149	0.602	d Коена	-0.116

Підлітки, які палять (навіть епізодично), істотно відрізняються від тих, хто цього не робить, за трьома ключовими параметрами: більшою схильністю до ризику, вищим прагненням до гострих відчуттів, меншою толерантністю до одноманітності.

Як бачимо з діаграми, досліджувані, які палять хоча б інколи, мають в середньому вищий рівень за кожною з перелічених шкал: Схильність до ризику, Пошук гострих відчуттів та Непереносимість одноманітності, що може вказувати не тільки на психологічні аспекти кореляції а і на біо-хімічну складову впливу.

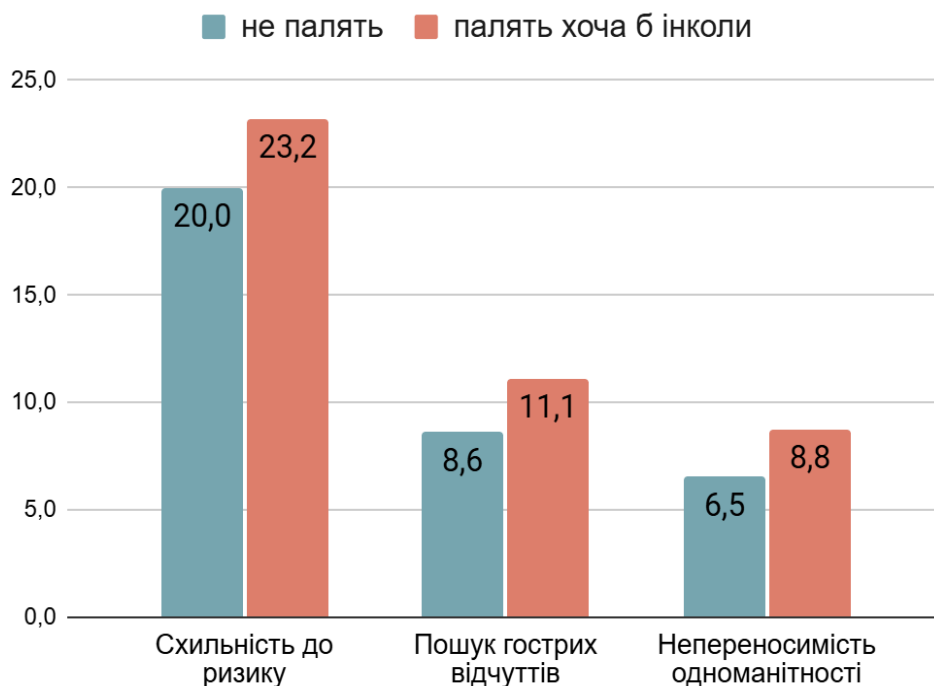

Рис 3.4. Діаграми середніх в групах тих, хто не палять, та тих, тих палять хоча б інколи.

Дані підтверджують гіпотезу, що паління в підлітковому віці пов'язане з загальним патерном ризикованої поведінки, вмотивованою біологічною потребою в стимуляції, новизні та емоційному збудженні. Але в даній роботі ми обмежуємось тільки психологічними аспектами та закономірностями, але поява даного факту може бути цікавим для іншого дослідження, наприклад біо-хімічного впливу на поведінку.

Не було встановлено достовірних відмінностей між трьома групами, утвореними за наявністю друзів (мають друзів, мають постійну компанію, мають тільки приятелів).

Далі ми проаналізуємо та розглянемо кореляційні зв'язки авторської шкали рівня Максималістичних суджень з іншими шкалами.

Для шкали Схильність до максималізму було встановлено частину кореляцій поміж тих, які встановлені для Схильність до ризику, а саме негативні кореляції зі шкалами Дружелюбність ($r = -0.208$, $p = 0.011^*$) та Емоційна стабільність ($r = -0.216$, $p = 0.008^{**}$), а також позитивна кореляція зі шкалою Відкритістю новому досвіду ($r = 0.189$, $p = 0.020^*$).

Таблиця 3.13.

Кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова та шкали схильності до максималізму зі шкалами короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТРІ

		Схильність до ризику	Схильність до максималізму
Екстраверсія	коэф. Спірмена	0.349***	-0.066
	p	<.001	0.421
Дружелюбність	коэф. Спірмена	-0.247**	-0.208*
	p	0.002	0.011
Добросовісність	коэф. Спірмена	-0.202*	-0.134
	p	0.013	0.100
Емоційна стабільність	коэф. Спірмена	-0.164*	-0.216**
	p	0.044	0.008
Відкритість новому досвіду	коэф. Спірмена	0.239**	0.189*
	p	0.003	0.020

Таким чином, максималізм, як схильність, прагнення до дихотомічної ідеалізації або знецінення, також частково асоціюється з ригіднішими емоційними реакціями та меншою комунікативною гнучкістю, але водночас з орієнтацією на новизну.

Досліджуючи кореляційні зв'язки шкал методики пошуку відчуттів Цукермана зі шкалами короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ, було встановлено:

- Шкала Пошук гострих відчуттів позитивно корелює з Екстраверсією ($r = 0.211^{**}$, $p = 0.009$) та Відкритістю новому досвіду ($r = 0.212^{**}$, $p = 0.009$).

- Шкала Нетерпимість до одноманітності негативно корелює з Дружелюбністю ($r = -0.265^{**}$, $p = 0.001$), Добросовісністю ($r = -0.173^*$, $p = 0.034$) і Емоційною стабільністю ($r = -0.169^*$, $p = 0.038$).

- Шкала Пошук нових вражень негативно корелює з Емоційною стабільністю ($r = -0.215^{**}$, $p = 0.008$).

- Шкала Неадаптивне прагнення до труднощів позитивно корелює з Екстраверсією ($r = 0.274^{***}$, $p < .001$) та з Відкритістю новому досвіду ($r = 0.219^*$, $p = 0.007$).

Таблиця 3.14.

Кореляційні зв'язки шкали шкал методики пошуку відчуттів Цукермана зі шкалами короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ

		Пошук гострих відчуттів	Непереносимість одноманітності	Пошук нових вражень	Неадаптивне прагнення до труднощів
Схильність до ризику	коэф. Спір.	0.561***	0.207*	0.293***	0.227**
	p	<.001	0.011	<.001	0.005
Екстраверсія	коэф. Спір.	0.211**	-0.010	0.065	0.274***
	p	0.009	0.901	0.428	<.001
Дружелюбність	коэф. Спір.	-0.097	-0.265**	0.093	-0.060

	p	0.237	0.001	0.254	0.462
Добросовісність	коэф. Спір.	-0.101	-0.173*	-0.076	0.032
	p	0.217	0.034	0.351	0.692
Емоційна стабільність	коэф. Спір.	-0.043	-0.169*	-0.215**	0.044
	p	0.604	0.038	0.008	0.594
Відкритість новому досвіду	коэф. Спір.	0.212**	-0.047	0.150	0.219**
	p	0.009	0.564	0.067	0.007

Це вказує, що активні, відкриті до новизни особи з високою потребою в стимуляції є більш схильними до ризикованої поведінки, а також, що нетерпимість до рутини пов'язана з імпульсивністю, нестабільністю й труднощами в міжособистісній взаємодії.

Підвищена потреба у новизні супроводжується емоційною нестабільністю та ризиковою поведінкою, а пошук труднощів як форма стимуляції найчастіше притаманна активним, відкритим до експериментів особам з вираженою схильністю до ризику.

Не було встановлено кореляційних зв'язків з копінг-стратегіями для шкали Схильність до ризику.

Для шкали Схильність до максималізму виявлено значущі позитивні кореляції з Пошуком соціальної підтримки ($r = 0.280, p < .001^{***}$) та з Уникненням проблем ($r = 0.317, p < .001^{***}$).

Таблиця 3.15.

Кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова та шкали схильності до максималізму зі шкалами методики Індикатор копінг-стратегій (Амірхан)

		Схильність до ризику	Схильність до максималізму
--	--	----------------------	----------------------------

Дозвіл проблем	коэф. Спірмена	-0.065	0.115
	p	0.427	0.161
Пошук соціальної підтримки	коэф. Спірмена	0.047	0.280***
	p	0.568	<.001
Уникнення проблем	коэф. Спірмена	0.160	0.317***
	p	0.050	<.001

Це свідчить про те, що підлітки з високою схильністю до максималізму можуть, з одного боку, активно звертатися по допомогу до інших у складних ситуаціях і також виявляти тенденцію до уникання прямого розв'язання проблем. Такий суперечливий стиль копіngu може вказувати на внутрішню напругу, пов'язану з високими стандартами або перфекціонізмом, що потребує подальшого психологічного аналізу.

Досліджуючи кореляційні зв'язки зі шкалами методики діагностики комунікативної установки В.В. Бойка, було встановлено, що шкала Схильність до ризику позитивно корелює з Відкритою жорстокістю ($r = 0.229^{***}$, $p = 0.005$) та з Негативним досвідом спілкування з оточуючими ($r = 0.161^*$, $p = 0.048$).

Для шкали Схильність до максималізму виявлено значущі позитивні кореляції з усіма шкалами методики діагностики комунікативної установки В.В. Бойка.

Таблиця 3.16.

Кореляційні зв'язки шкали схильності до ризику Шмельова та шкали схильності до максималізму зі шкалами методики діагностики комунікативної установки В.В. Бойка

		Схильність до ризику	Схильність до максималізму
Замаскована жорстокість	коэф. Спірмена	0.060	0.162*
	p	0.468	0.047

Відкрита жорстокість	коэф. Спірмена	0.229**	0.236**
	p	0.005	0.003
Обґрунтований негативізм у судженнях про людей	коэф. Спірмена	0.119	0.172*
	p	0.145	0.035
Схильність до необґрунтованих узагальнень негативних фактів	коэф. Спірмена	0.144	0.234**
	p	0.077	0.004
Негативний досвід спілкування з оточуючими	коэф. Спірмена	0.161*	0.207*
	p	0.048	0.011

Таким чином, отримані результати дозволяють зробити висновок про наявність зв'язку між індивідуальними особливостями особистості підлітків, а конкретно схильністю до ризику та максималізмом суджень, та характером їх комунікативної поведінки.

Для шкали Схильність до максималізму було побудовано наступну модель: Схильність до максималізму = 1.551 - 0.170 * Дружелюбність + 0.172 * Відкритість новому досвіду + 0.115 * Пошук соціальної підтримки + 0.127 * Уникнення проблем + 0.243 * Схильність до необґрунтованих узагальнень негативних фактів.

Усі зв'язки, окрім зв'язку з Дружелюбністю є позитивними, що означає, що підвищення значень за цими шкалами пов'язане з вищою схильністю до максималізму.

Дружелюбність негативно корелює з залежною змінною, отже вища схильність до максималізму характерна для досліджуваних з нижчий рівнем Дружелюбності.

Порівнюючи стандартизовані коефіцієнти, найбільший вплив має Пошук соціальної підтримки ($\beta = 0.262$), наступні - Уникнення проблем ($\beta = 0.233$),

Відкритість новому досвіду ($\beta = 0.202$), Дружелюбність ($\beta = -0.170$), та найменший вплив має Схильність до необґрунтованих узагальнень негативних фактів ($\beta = 0.168$).

27 % дисперсії шкали Схильність до максималізму обумовлено впливом виділених предикторів.

Таблиця 3.17.

Модель множинної лінійної регресії для шкали Схильність до максималізму

Предиктор	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t	p	Стандартизовані коефіцієнти
Константа	-0.170	0.0736	-2.31	0.022	-0.177
Відкритість новому досвіду	0.172	0.0617	2.79	0.006	0.202
Пошук соціальної підтримки	0.115	0.0319	3.59	<.001	0.262
Уникнення проблем	0.127	0.0411	3.08	0.002	0.233
Схильність до необґрунтованих узагальнень негативних фактів	0.243	0.1163	2.09	0.039	0.168

Пояснювальна здатність моделі становить 27% дисперсії змінної *Схильність до максималізму*, що являється достатньо прийнятним показником для соціально-психологічних досліджень.

Загалом, модель демонструє статистично значущі зв'язки між низкою особистісних характеристик та схильністю до максималізму, що дозволяє зробити висновок про комплексний психологічний профіль осіб з цією особливістю, такий профіль поєднує в собі прагнення до підтримки, уникнення проблем, відкритість до нового досвіду і водночас - низький рівень дружелюбності.

3.3. Рекомендації щодо напрямків роботи з підлітками групи ризику.

Хоча завданням роботи не була розробка методик чи програм роботи з підлітками групи ризику, але ми вважаємо за потрібне, на основі зібраного матеріалу, даних, проведеного дослідження, сформулювати рекомендаційний перелік напрямів та заходів, який на нашу думку може допомогти, як в повсякденному житті підлітка та в процесі комунікації і роботі з ним.

В першу чергу в подібній роботі рекомендовано спиратися на класичну біопсихосоціальну модель розвитку, що мається на увазі. Починати роботу з молодою людиною зі збору достовірних даних, відомостей та анамнезу для подальшого аналізу спадкового-генетичної, епігенетичної, органічно-фізіологічної, пренатальної, пост пренатальної картини, факторів здоров'я та впливів на формування особистості та глибину підліткової кризи. Після цього перейти до збору та аналізу інформації про періоди раннього розвитку, дитинства, дослідження етапів формування особистості та факторів які на неї впливали. Провести діагностику та класифікацію вроджених рис особистості, темпераменту, акцентуації характеру, а також дослідити емоційно-мотиваційну сферу психологічного життя. Далі переходити до аналізу нормативно-ціннісних орієнтацій, соціальних ролей та факторів середовища, оточення, які також мають не аби який вплив в даному процесі.

На наш погляд профілактичну роботу з ризикованою поведінкою слід започатковувати на ранніх етапах розвитку індивіда, а саме під час підготовки батьків до народження дитини, в той час поки їх пам'ять про свій досвід підліткового життя ще є чуттєво гострим та близьким. Рекомендується почати з простого інформування про комплексність підходу, взаємозв'язки між причинами та наслідками, різницю між суспільним та науковим підходами до свідомого та дорослого поводження з життям, провокуючи цікавість до заглиблення в тему, спонукаючи до усвідомлення відповідальності за власне майбутнє та майбутнє своїх дітей.

Паралельно може бути організована фахова підготовка, перепідготовка та ознайомлення вихователів та шкільних вчителів з результатами подібних

вітчизняних та міжнародних досліджень за для полегшення та поглиблення розуміння феномену ризикованої поведінки, її ознаками та предикторами з подальшим залученням до процесу профілактичної роботи та корегування батьків, оточення та спеціалістів, щоб підготуватись до найважчого періоду пубертату.

Для ситуацій коли потрібно мати справу вже з безпосередніми проявами ризикованої поведінки, пропонується залучення спеціаліста конкретного напрямку дитячо-підліткового спрямування або системно сімейного спеціаліста, за потреби залучення додаткових фахівців в залежності від різновиду ризикованої поведінки, глибини та інтенсивності афекту, аж до залучення фахівців психіатрів.

Завжди необхідно пам'ятати, що:

- людина це складна система, яка має біологічні детермінанти, що впливають на психологічну конституцію та проявляються у соціальних патернах поведінки;

- особистість починає своє формування у пренатальному періоді;
- поведінка, часто є наслідком та реакцією на зовнішні обставини;
- ризик є невід'ємною, природною частиною та інструментом дослідження життя.

Основною рекомендацією, яку можна сформулювати на базі проведеної роботи та дослідження, мабуть, буде увага до передумов, ознак, предикторів, змін, станів, переконань, переживань молодшої людини у такому не простому, межово-трансформаційному періоді життя.

Підліток - це той хто готовий до зростання, до життя, але і той хто поки не знає як...

Висновок до розділу 3.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити багатогранні психологічні чинники, що обумовлюють схильність підлітків до ризикованої поведінки та пошуку відчуттів. У дослідженні взяли участь 151 підліток віком від 14 до 19 років, що дозволяє вважати вибірку репрезентативною для міського підліткового середовища. Дані були зібрані з урахуванням соціально-демографічних характеристик, копінг-стратегій, особистісних рис та комунікативних установок.

Кореляційний аналіз продемонстрував, що схильність до ризику найбільш пов'язана з такими рисами як екстраверсія та відкритість до нового досвіду, а також супроводжується нижчою добросовісністю, дружелюбністю та емоційною стабільністю. Це може вказувати на наявність внутрішніх конфліктів між прагненням до новизни й емоційною нестабільністю, що може бути передумовами деструктивної поведінки.

Аналіз відповідей за шкалами методики Цукермана показав, що пошук новизни, нетерпимість до рутини та неадаптивне прагнення до труднощів пов'язані з підвищеним рівнем екстраверсії та емоційної нестабільності, що характерно для осіб, схильних до експериментування та ризику. Результати свідчать, що підлітки, схильні до ризикованої поведінки, є активними, емоційно чутливими та відкритими до нових вражень, але при цьому можуть мати недостатньо розвинені стратегії саморегуляції.

Застосування множинної лінійної регресії дало змогу виявити значущі предиктори схильності до ризику: добросовісність - негативний зв'язок, відкритість до досвіду та відкрита жорстокість - позитивний зв'язок. Суттєвим є те, що добросовісність має найбільший вплив, тобто її високий рівень відіграє захисну функцію. Уникнення проблем, як копінг-стратегія, пов'язана з пошуком гострих відчуттів, що вказує на емоційно-орієнтований стиль реагування на труднощі.

Інший статистично значущий аспект дослідження - це роль комунікативних установок, зокрема, відкрита та замаскована жорстокість,

схильність до узагальнень негативного досвіду та негативізм у судженнях виявлено як чинники, що підсилюють ризиковану поведінку та неадаптивні реакції. Водночас здорова критичність у сприйнятті інших може виступати як захисний механізм.

Соціально-демографічні змінні також виявилися важливими: молодший вік, наявність братів, сестер, тривале перебування в цифровому середовищі та паління пов'язані з більш високим рівнем ризикованої поведінки. Гендерні відмінності виявилися статистично значущими лише щодо пошуку нових вражень, де хлопці мали вищі показники.

Узагальнюючи результати, слід підкреслити, що схильність до ризику в підлітковому віці є багатofакторним феноменом, який формується під впливом поєднання особистісних рис, установок, копінг-стратегій та соціального контексту. Психологічний супровід таких підлітків має враховувати як їхню потребу в новизні та стимуляції, так і наявні труднощі в емоційній регуляції та міжособистісній взаємодії. Отримані результати можуть бути основою для розробки профілактичних програм та інтервенцій, спрямованих на зниження рівня ризикованої поведінки та розвиток адаптивних форм подолання труднощів.

Висновки.

Загальний висновок необхідно почати з характеру та спрямованості роботи, його можна визначити, як діагностично-пізнавальний та інформативний. Безумовно зібрана теорія, дані, аналіз та висновки емпіричного дослідження можуть і, мабуть, повинні бути використані для розробки практично-прикладної моделі визначення ознак групи та індивідів, які підпадають під визначення підлітково ризикованої, але в той самий час і для розробки програм корекції та роботи, як з цільовою групою підлітків так і з їх оточенням.

Основними висновками проведеної роботи можна вважати, визначення та наукове обґрунтування певних психологічних ознак, особистісних характеристик та особливостей підлітка схильного до ризикованої поведінки. Змальовуючи образ такого підлітка можна визначити, що: це скоріше за все хлопець, а за показником пошуку нових вражень, частіше дівчина в ранньому пубертаті 14-16 років, сиблінг з рисами екстраверсії, відкритості до досвіду, низьким рівнем емоційної стабільності, самоконтролю, потягом до новизни та емоційної стимуляції, який більше часу за інших проводить в цифровому середовищі. Також у такого підлітка спостерігаються: непереносимість до одноманітності, широкий спектр негативних соціальних установок, відкрита та замаскована жорстокість, пошук гострих почуттів, чутливість до нудьги, які можуть стимулювати схильність особистості до деструктивного способу взаємодії з викликами.

Невеличким власним відкриттям можна назвати зв'язок між поведінковим ризиком та наявністю сиблінгів, що було не очевидним, але цікавим та важливим предиктором.

Цікавим результатом також стало те, що підтвердилась гіпотеза, що підлітки, які палять, навіть епізодично, істотно відрізняються від тих, хто не палить, за трьома ключовими параметрами: більшою схильністю до ризику, вищим прагненням до стимуляції, меншою толерантністю до одноманітності. Але також потрібно зазначити, що в даному аспекті ми підійшли до межі рамок

саме психологічного дослідження, тому що далі ми стикаємось з хіміко-біологічними чинниками впливу на поведінку.

Важливим та цікавим висновком також став той факт, що максималізм, як схильність, прагнення до дихотомічної ідеалізації або знецінення, демонструє статистично значущі зв'язки між низкою особистісних характеристик, таких як відкрита та замаскована жорстокість, уникнення проблем, пошук соціальної підтримки, ригідність реакцій та менша комунікативна гнучкість.

На диво гіпотеза про підвищену ризиковану поведінку підлітків саме в компаніях не підтвердилась, хоча була очікуваною.

Іншою стороною дослідження виявилось, що такі риси, як добросовісність, дружелюбність та обгрунтований негативізм, мають захисну функцію та свідчать про зменшення вірогідності проявів ризикованої поведінки.

Необхідно зазначити, що в процесі роботи з'ясувалось те, що в дослідницькому просторі саме підліткової поведінки та факторів впливу на неї, дуже мало уваги приділено дослідженню такого явища, як підлітковий максималізм та те що з ним пов'язано. Це викликало інтерес для продовження дослідження цього феномену та розширення поля дослідів.

Перелік визначених параметрів характерних рис особистості, вікових особливостей, факторів середовища, біопсихосоціальних процесів можуть бути розглянуті у більш широких та глибоких дослідженнях та бути підґрунтям для розробки діагностичних, корекційних, навчальних та терапевтичних програм, з метою зменшення факторів ризику та втрати генерацій та молодих поколінь таких потрібних для нашої держави.

Список джерел

1. О. Б. Столярченко ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК, Київ «Центр учбової літератури» 2012.
2. Алексеєнко, С. В. Кушнар'єв. – Вінниця: ТОВ «Фірма Планер», 2013.
3. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія Фенікс 2013.
4. Самойлов А. М. Пріоритети та технології педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків – 2015. – Вип. 41.
5. Аронсон Е. (2021). *Психологія соціального впливу*. Київ: Наш Формат.
6. Бикова С.В Соціальна адаптивність схильних і не схильних до ризику осіб/С.В.Бикова//Психологічні проблеми сучасності:Тези Vнаук.-практ. конф.студ. та молодих вчених. Львів, 2008 р.–Львів,2008.–С.9–12. 13.
Бикова С.В. Локус контроль и склонность к риску / С.В.Бикова // Наука і освіта. - 2004. - № 8-9. - С. 14-16.
7. Мацюк А. В. (2015). *Вплив соціального середовища на формування ризикованої поведінки підлітків*. Український журнал психології, 3(17).
8. Кокун О.М., Мороз В.М., Лозінська Н.С., Пішко І.О. Збірник психодіагностичних методик для професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Збройних Силах України: метод. посіб. К. : Видавничий дім “Освіта України”, ФОП Маслаков Руслан Олексійович, 2021 с. 61.
9. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. С. 109.
10. Дік П. В. Психологічні чинники ризикованої поведінки підлітків Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2018. – № 1(2). – С. 56–60.
11. Бунас А. А. Особистісні детермінанти готовності до ризику у студентів Молодий вчений. – 2019. – № 11(75). – С. 259–262.

12. Заїка В. М., Моргун В. Ф. Типологія життєвих криз та ініціальних тенденцій трансформації людини на основі багатовимірної теорії особистості. *Психологія і особистість*. 2016. No 2 (10), ч. 2. - С. 29-44.
13. Вдовіченко О. В. Психологічні особливості схильності до ризику у підлітків з інтернет-адикцією. Вплив інтернет-мережі на психіку дітей та молоді – виклик сьогодення: матеріали всеукр. круг. столу., м. Одеса, 27 березня 2017 р. Одеса: ОДУВС, 2017. - С. 35-36.
14. Blakemore S. J., Mills K. L. Is adolescence a sensitive period for sociocultural processing? // *Annual Review of Psychology*. – 2014. – Vol. 65. – P. 187–207.
15. Steinberg L. A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking // *Developmental Review*. – 2008. – Vol. 28(1). – P. 78–106.
16. <https://www.unicef.org/ukraine/espada2019>
17. Bozzini AB, Bauer A, Maruyama J, Simões R, Matijasevich A. Фактори, пов'язані з ризикованою поведінкою в підлітковому віці: систематичний огляд. *Браз Дж Психіатрія*. 2020; 00:000-000. <http://dx.doi.org/10.1590/1516-4446-2019-0835>
18. Москаленко В.В. *Соціалізація особистості*. – Київ: Фенікс, 2013.
19. Бех І.Д. *Особистість у контексті виховного процесу*. – Київ: Либідь, 2003.
20. Гаврилова С.Ю. *Психологія девіантної поведінки*. – Київ: Академвидав, 2016.
21. Гребенюк О.А. *Психологічні механізми формування девіантної поведінки підлітків*. – Чернівці: Рута, 2021.
22. Бикова С.В. *Локус контролю і схильність до ризику*. // *Наука і освіта*. – 2004. – №8–9.
23. Бикова С.В. *Соціальна адаптивність схильних і не схильних до ризику осіб*. – Львів: тези V наук. конф., 2008.
24. Данілова А.П. *Ризикована поведінка старшокласників у сфері інтернет-спілкування*. – Київ: Педагогічна думка, 2019.

- 25.Мацюк А.В. *Вплив соціального середовища на формування ризикованої поведінки підлітків.* // Український журнал психології, 2015, №3(17).
- 26.Галицька І.І. *Адаптація TIPI-UKR для досліджень особистості.* – Львів: УАД, 2020.
- 27.Карпенко З.Л. *Психологія підліткового віку.* – Київ: Каравела, 2007.
- 28.Палій П.М. *Психологія девіантної поведінки.* – Львів: Видавництво ЛНУ, 2019.
- 29.Кочубей Т.О. *Акцентуації характеру як предиктори ризикованої поведінки підлітків.* – Наукові записки ІПСП НАПН України. – 2021.
- 30.Інститут соціальної та політичної психології НАПН України (2023). *Ризикова поведінка підлітків: підходи до вивчення.*
- 31.ЮНІСЕФ, 2019. *Ризики для здоров'я української молоді: аналітичний звіт.*
- 32.Рибалка В.В. *Психологія особистості.* – Київ: Либідь, 2011.
- 33.Немов Р.С. *Психологія: Книга для вчителя.* – Київ: Школа, 2005.
- 34.Цибульська М.І. *Соціальна психологія молоді.* – Київ: Знання, 2020.
- 35.Шевченко С.Д. *Поведінкові девіації підлітків: психологічні чинники.* – Одеса: ОНУ, 2018.
- 36.Козак В.І. *Емоційна нестабільність як чинник ризикованої поведінки підлітків.* – Чернівці: Рута, 2017.
- 37.Гаврилюк М.Ю. *Комунікативна установка підлітка в умовах соціального ризику.* – Умань: Сочин, 2021.
- 38.Петровський А.В. *Психологія розвитку особистості.* – Харків: Основа, 2016.
- 39.Савчин М.В. *Когнітивні детермінанти ризикованої поведінки в юнацькому віці.* – Ужгород: Поліграфцентр, 2022.
- 40.Лактіонова Г.М. *Психологічний супровід дітей групи ризику.* – Київ: НПУ, 2014.
- 41.Блейхер В.М., Бурлачук Л.Ф. *Психологическая диагностика интеллекта и личности / В. М. Блейхер, Л. Ф. Бурлачук.* – Киев: Вища школа, 1978.

42. Zuckerman, M. (2007). *Sensation Seeking and Risky Behavior*. – American Psychological Association.
43. Steinberg, L. (2008). *A Social Neuroscience Perspective on Adolescent Risk-Taking*. – *Developmental Review*.
44. Jessor, R. & Jessor, S. L. (1977). *Problem Behavior and Psychosocial Development*. – New York: Academic Press.
45. Arnett, J. (1999). *Adolescent Storm and Stress, Reconsidered*. – *American Psychologist*.
46. Moffitt, T. (1993). *Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior*. – *Psychological Review*.
47. Bronfenbrenner, U. (2005). *Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives*. – Sage Publications.
48. Erikson, E.H. (1994). *Identity: Youth and Crisis*. – W.W. Norton & Company.
49. Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. – Prentice-Hall.
50. Achenbach, T.M. (1991). *Manual for the Child Behavior Checklist/4-18*. – University of Vermont.
51. Caspi, A., & Roberts, B. (2001). *Personality Development Across the Life Course*. – *Annual Review of Psychology*.
52. Maslow, A. (1970). *Motivation and Personality*. – Harper & Row.
53. Deci, E.L. & Ryan, R.M. (2000). *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation*. – *American Psychologist*.
54. Gottfredson, M.R. & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. – Stanford University Press.
55. Dishion, T.J. & Tipsord, J.M. (2011). *Peer Contagion in Child and Adolescent Social and Emotional Development*. – *Annual Review of Psychology*.
56. Kelley, H.H. & Thibaut, J.W. (1978). *Interpersonal Relations: A Theory of Interdependence*. – Wiley.
57. Rutter, M. (1985). *Resilience in the Face of Adversity*. – *British Journal of Psychiatry*.

58. Kerr, M. & Stattin, H. (2000). What Parents Know, How They Know It, and Several Forms of Adolescent Adjustment. – *Developmental Psychology*.
59. Masten, A.S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. – *American Psychologist*.
60. Smetana, J.G., Campione-Barr, N. & Metzger, A. (2006). Adolescent development in interpersonal and societal contexts. – *Annual Review of Psychology*.
61. Eccles, J.S., & Roeser, R.W. (2009). Schools, Academic Motivation, and Stage-Environment Fit. – *Handbook of Adolescent Psychology*.
62. Zimmerman, M.A. (1995). Psychological Empowerment: Issues and Illustrations. – *American Journal of Community Psychology*.
63. Larsen, R.J. & Buss, D.M. (2014). *Personality Psychology: Domains of Knowledge about Human Nature*. – McGraw-Hill Education.
64. Prinstein, M.J. & Dodge, K.A. (2008). *Understanding Peer Influence in Children and Adolescents*. – Guilford Press.
65. Cauffman, E., & Steinberg, L. (2000). Immaturity of Judgment in Adolescence. – *Journal of Youth and Adolescence*.
66. Ainsworth, M.D.S. (1989). Attachments Beyond Infancy. – *American Psychologist*.